63107 Б

ВОВЧІ БАЙРАКИ

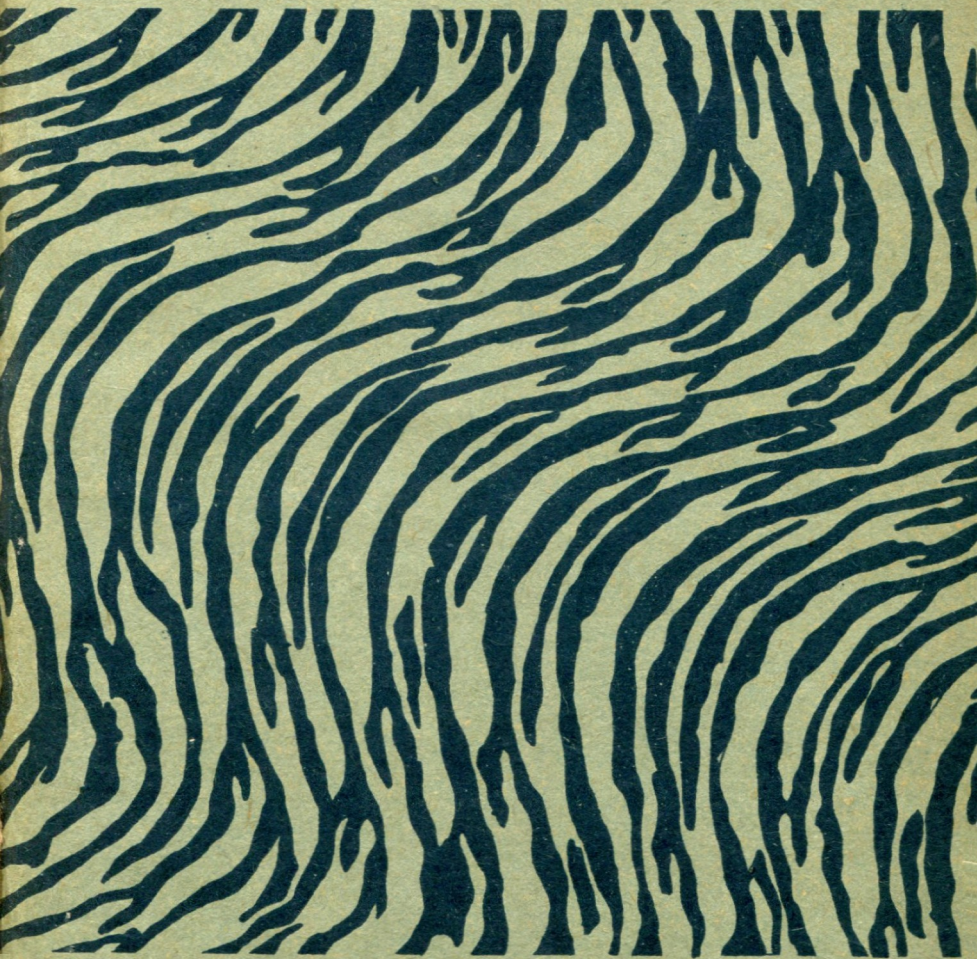

В. ВРАЖЛИВИЙ

В. ВРАЖЛИВИЙ

ВОВЧІ БАЙРАКИ

88378

№ 40139
13 XII 1929 р.

1929

ЮРИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

„Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати".

Держтрест „Харполіграф"
Перша друкарня „Комуніст"
Пушкінська вул., 31.

Укрголовліт 927.
Зам. 4630, т. 5.000, 3 арк.

ВОВЧІ БАЙРАКИ

Чи далеко - недавно, чи близько - давно ходив вітер? Проходив він за містом, у проваллях, підіймав на синіх крилах сміття, що розкидалося по полі, за Вовчими Байраками.

Вночі, в свята, і тут і далі десь лазили промені прожектору, сковзалися, розбивалися туманними кружальцями.

... Довго, довго шуміли дерева з північних лісів; довго, довго сміялися кам'яні мури, та все луна йшла по проваллях привидом. Сиротливо бився вітер, в тривозі бився, граючись на згуках трамваїв, залазив спати в кручі і тихо дрімав.

Виходили люди в день на смітники, рилися брудними руками, знаходили смердючі ганчірки, раділи; а потім розходилися по місту; потім розходилися по норах.

Був - жив Сизон, по норі Середній, ходив у місто, кожного ранку простягав він руку, дивився в очі вітру... Другої руки не було в нього—потяг одрізав.

І стояв він на розі та все повторював:

— Дайте, Христа ради...

Пани проходили, дивились у синій, закутаний фабричним димом, простір, потім повертали свої очі осторонь... І все щось балакали тихо, як у бурю потайні собаки.

Сизон не хотів іти в богадільню, бо він любив хвору жінку — Веклу; а синів Веклиних — своїх не любив, бо вони одбивали хліб у нього й дратували...

І часто-часто він, старий, ганявся за ними по полі, по дикому, що за Вовчими Байраками, а ще за ними бігав вітер.

Старшого сина, Ваньку Бистрого, боявся Сизон, бо йому було 16 років; а як нагонив меншого, Борку, бив костуром, хрипів:

— Батько я тобі, батько!

Борка кусав йому руку, втікав, кидав грудки на Сизона.

— И-и, шпана! — І показував язика...

... За проваллями була річка, вливало сонце в її воду срібло і золотило ним хвилі... Здалеку не видно нафти на річці, а близько нафта плаває і смердить од падла, що скидали на березі...

От, у тій річці купалися Ванька Бистрий та Борка...

А колись ще Борка втік із дитбуда, бо він там бив вихователькy руками в живіт, коли та його вдарила за те, що він кричав хлопцям, ніби вона цілувала студента, а потім ще за те, що студент ще щось робив...

Його прогнали, а він утік до Векли, до брата.

Іноді брати крали в батька гроші і потім на ті ж гроші купували цигарок, курили.

Векла не ходила в місто, вона з ранку до вечора рилася в смітті: вибирала відтіля ганчірки і шила з них одягу.

А то так: збирала картоплю на тім же полі, біля Вовчих Байраків, варила, їла.

... І вніч і вдень тяглися підводи з міста, звозили на поле, у кучі сміття. А дядьки, що сиділи на возах, кивали на провалля:

— Ракли!

В теплу ніч, коли нічого було їсти, співали Борка з Ванькою в садку, а то стріляли по кешенях.

... Була ще в них сестра, та й зараз, мабуть, у місті є. Бачив раз її Ванька. Це в тім садку, де стояв мертвий монумент із сліпими очима. Так от, там сходилися дівчата співали...

Співали...

А як рясне дерево зовсім розпливалося в сутіні, тоді дівчата розходилися по темних кущах, по-між тополями високими.

... А як коли так: танцюють біля дзиглика важкі перса, співає хрипла гармошка.

Високі тополі ламали свої ніжні гілки, ніби жінка руки з одчаю.

Ванька пам'ятає, як хтось кричав на сестру:

— Брось, Манька, з кумом хохориться... Свій брат.

І знав Ванька сестру і казав Веклі:

— Е, Манька не дурна... Вона гарно живе...

А мати Векла його не слухала:

— Ти б може пастухом денебудь?

— Це ж не село...

— Ну так у приют...

Син сердився й сміявся.

— Ми землянки не покинемо... Фраєра одпровадь свого в богадельню...

Він же ж тобі батько...

— А...

В той час Борка заспівував:

— Ех, доля, моя доля,
доля горькая моя...

У Векли тоді текли з очей сльози.

В проваллях ще, над крутим схилом, стояла будка... Дрімає там вартовий, як прокинеться, придивляється очима униз, де за стінами з грудок ховалися нори.

І одвертався сонний вартовий, коли знімали ті люди — не люди свої ганчірки.

Вонь заглядала в нори, бродили тіні хмар, заходили в Байраки...

... І ще недалеко од Сизона трохи з боку жив Іван Химчук, старий він був, як минулий час, розбитий, як руїна. Лазив Іван, шукав дохлих мишей, затикав їх за пазуху...

Він божевільний...

Був голод, і ходили в далекому селі таємниці. І він ходив, важко повертались очі під білими бровами.

... А любив Іван, той Химчук, Веклу, кричав, як дитина, коли бачив її... Хлопців не любив, як і Сизон, бо вони всували йому жару в кешені... й одежа тоді горіла, смердів дим... Буває — дивиться, дивиться Іван, а потім почне качатися по землі, кличе Веклу, аж поки вона йому не загасить вогню.

Б'ється об землю Іван, хитається, цілує та їсть землю, ніби клянеться.

— Ич, юродивий, бог за чуба візьме на небо,— регочеться Ванька Бистрий.

А дим із димарів, що в місто йде високо, високо, під шуми пропелера, б'ється об хмари.

* * *

Веселий ішов Ванька з міста: баба йому дала сорочку й нагодувала борщем.

— И, жлукто старе! Ги!

Знав він, що Сизон та Борка біля Векли, бо вона хвора... йому байдуже.

Ходить по землі довгий день, гойдається як колиска, й сміхом перекидається. Байраки задумалися, бо гуси летять стрілками на південь. Тільки по садку, вночі, хтось ходив, хтось сміявся, чіпав гілки, одкидав їх осторонь, аж листя падало.

А цупкий бур'ян шумів, його гладив рукою старечою вітер, ніби мати дитину...

Ванька спустився по кручі — ввійшов у землянку: почув, як стогне Векла, почув, як плаче Сизон, а Борка стоїть у кутку, мовчить.

Став і Ванька за порогом, похмуро глянув на товсте хворе тіло Векли, на пухлі ноги. І жалко йому стало землянки...

Злякався він мерця, бо знав, що вмре мати.

І згадав Ванька, що за землянками, на краю провалля, було нове глинище, де ще брали глину в місто.

Звернувся він до Сизона, сердитий ніби осінній вітер:

— Слухай, перенесемо Веклу в те глинище, бо вмре вона — і він показав рукою на край кручі.

Не повірив Сизон, затрусив сивою бородою.

— Нехай вмирає тут...

— Не хочу, не хо-о-чу! — Ванька схватився рукою за ніж; а ножа в Сизона не було в руці, він злякався і понесли вони хвору Веклу. Важка вона була, але донесли. Холодно зробилося на душі в Сизона, наче льод біля серця, коли залишили його самого хлопці, бо вони пішли в землянку.

Залітав пісок на товсте тіло Векли, ховався її стогін під нерівно заструганою стелею.

Прийшов іще Іван Химчук, сів, вдивлявся важкими очима на Веклу, хитав головою.

Іван божевільний.

... В місті тоді багато ходило, багато сміялося, а од трамваїв сипались іскри і була ніч. І не знав ніхто в місті, як умирає стара Векла, як стогне, хитаючи головою, Іван той Химчук, як плаче Сизон.

Ніхто не знав.

Чи далеко-недалеко, чи близько-давно ходив вітер

І вмерла Векла.

Грудка важка одвалилася од стелі й розбилася, тільки жовта пилюга полетіла.

Хватав уже холодні ноги Химчук, він бормотів під ніс; обняв його рукою Сизон, спитався, ніби забуваючися:

— Хто ти? Відкіля?

Не знав Іван, може нори знали.

Сизон заходив думками у сон недосяжний і світлий, як сонце; вдивлявся він туди далеко, як у недосяжну глибину моря, бачив на хвилях себе.

Розбивалися хвилі.

Хотів перепливти життя він, а воно сміялося, переганяло його, становилося на очі. Стискували думи голову. Хвилювалися думки, як під бурю ліс:

... Шуміли, шуміли.

З міста котився дзвін м'яким шелестом. Кидалися з розгону голоси за Вовчі Байраки.

То дзвоне годинник на башті.

Раз...з...з, два... ще третій раз гукнув голос з дзвіниці, потім прикусив язика й од болю тихо, розриваючи повітря, пропищав:

— зь — зь.

А це там, на сході, жив колись рибалка Сизон. Випливав човном на річку, грався бризками.

І нічого жилося... Не стало панів... Щось велике йшло, як буря... Ух, шуміла тоді кров у старого... А потім, потім... Він не пам'ятає... Собак їли, мололи курай, макуха була щастям... І був у нього син, менший за Борку, гарний, такий слухняний і вмер, об'ївся кори...

Важкі спогади, як очі Іванові.

І жив ще в тім селі один чоловік... він мав хліб і не продавав... Йшов раз увечері по вулиці Сизон. Покрівлі зробилися голими, самі лати сторчали, бо скотина поїла солому, а потім люди поїли скотину. А самі худіли зі дня на день, очі поввалювалися і глибина в них була. Знає Сизон, які зморшки вивів на обличчях у людей голод, знає Сизон якими взорами поткалися минулі багатства ланів. Спочатку зійшла озимина і маленькою од жорсткого вітру зів'яла. Так, тепер згадав Сизон: то був голод... Той страшний голод, той, що поїсть усе й знову прийде їсти, бо голодний голод.

А потім він пішов туди, де хліб родить. А на якійсь станції, такій маленькій, де тільки сарай та вокзал, сердитий потяг забрав у нього руку.

Він тоді був у лікарні.

А гарно, як гарно там було... Чисто, краще ніж удома, але недовго тримали його там...

Випустили його.

З Веклою, з Манькою та хлопцями рушив Сизон далі... Прохали хліба по селах, а люди дивилися на втікачів й хмуро кивали головами, і лаяли й давали.

А вони все йшли далі, далі... Дійшли до великого міста і там уже загубилася Манька.

... Ех, ти, серце осіннє, ех, ви, Вовчі Байраки! — повів по глинищі мутними очима Сизон.

— Манько, донько, прийди до матери, немає вже Векли...

Прохав довго і уважно Сизон доньку, а Іван Химчук задумався...

— Я ж любив тебе, донько...

Виплакав очі Сизон, червоними стали вони, горем перекраяні. Він схопив за плечі Івана, тряс і кричав:

— Чи розумієш ти, старе стерво... жлукто...

Його хрипкий голос хитався, як грім далекий.

За Вовчими Байраками світало, пливли хмари за місто, йшли спати після нічного заробітку люди з Вовчих Байраків.

Вже дужче посинів міський сад, що виднівся на сході, за полем.

Висунуло весело очі місто, повіяв від них вітер.

У Байраках було ще темно...

В будку прийшов другий вартовий, закурив, потім дрімав, бо на світанку спати хочеться.

Сизон злякався ранку, вдруге крикнув Іванові:

— Гей, ти, ходімо...— приставив долоню до вуха,— заберуть тебе, скажуть, що коцнув Векlу. Чуєш, стерво дохле...

Іван очуняв, сіпнувся і пішов у свою нору. А Сизон попоходив біля глинища, дивився чи скоро зійде сонце й раптом побіг у землянку, побудив хлопців, плачучи:

— Ходімо, ходімо, приїдуть за глиною, найдуть матір, скажуть, що вбили ми...

Ванька прокинувся, грізно блимнув очима...

— А що — вмерла ?

— Немає вже, немає... Всі ми помремо, не буде нас, не буде...

— Ти стара ворона, ти здохнеш, а ми найдемо собі місце... Помремо !..

Потім ударив під бік Борку.

— Сово, ти, ходімо в місто...

Пішли чужі — рідні один одному, далекі думками, заколихані горем.

Засіріли з ними Вовчі Байраки, закинувся синім громом степ. Тоді зійшло сонце, тоді тепленько сміялося...

Хурщики приїхали, сміливо увійшли в печерю, одсунули труп осторонь, наклали вози глиною...

А як їхали, то зайшли й сказали в будку:

— Там мертвяк... Баба, з раклів мабуть... Вартовий почув і креснув олівцем на дверях:

— Щоб не забути, як прийде зміна.

Перед ним виходили, вогкі од роси, Вовчі Байраки.

Був ранок.

* * *

Ванька Бистрий сидів під дубом, на сухому листові, що шуміло при кожному рухові. Махнув рукою на дзиглик, бадьоро сплюнув через плече.

— Отам колись сиділа Манька! — промовив до брата.

— Слухай, Борка,— от жила Векла, вона наша матір... А її червяки поїдять. Да! Знаєш, як їли ми в селі коней дохлих, а в них комашилася черва. Чудно?

Він сміявся, ніби йому хто затуляв рота, сміявся, як хорий.

Листя закривало жовто-червоними плямами стару траву. Дерево зсипало все нове й нове листя, воно крутилося в повітрі і наче не падало ніколи на землю.

Йшла зла осінь. Затопче дощами суху пилюгу!

— Ото ще Сизон... дрихло... Не люблю я його. „Помремо“,— стара ворона. Батько... ха-ха!

В очах сміялися червоні жили, в очах було багато горя. Далекі в нього очі, сумні; іноді хапають гостро, гостро; залазять у душу, як ножі.

— Ходімо відціля.

Ванька ніс під пахвою цигарки, глянув на їх.

— Да, Борка... ловко обчистили... буде що їсти сьогодні, як продамо.

По дорозі зустріли Сизона... Похудів він, ніби з воску з чорного була в нього шкіра. Плакав:

— Ну що дітки, жалко матери?

— Пшол вон...— вилаявся син.

— Прокляті ви, прокляті — шамкотів батько,— не сини ви мені...

— Велика штука... а ти мені давно вже не батько і не впустимо тепер у землянку.

Хутко зникли... Сизон повернув теж на вулицю. Жаліслива баба побачила його, поплакала:

— Ти б, чоловіче, в богадільню...

Й показала, куди йти до шпиталю.

Сизон дійшов до будинку, що звався приютом. Боязко оглядався і війшов у шпиталь:

— Прийміть мене... Не маю де спати,— як старець на розпів говорить Сизон.

— А у вас бамаги є?

— Немає, чоловіче...

— Ну, як немає, то йдіть у друге місце...

Ходив він довго.

Вже холодніше темніли дощові хмари, вже близько була мряка. Йшли дощі поночі, ходили люди.

Сизон згадав про Івана, йдучи вперед, в осінню ніч.

* * *

Ходив Сизон, та скрізь питалися „бамаг".

А зі сходу та з півночі сунули важкі хмари, що заливають нерівним лопотінням землю.

Було холодно. Були бурі без громів, без блискавок, тільки зі свистом, з піснею.

Мерзло тіло, худі руки тремтіли.

— Піду до Івана, до хлопців...

Але не дійшов, заснув у садку, на вогкім листі. Вранці, тільки пішов, зайшов у Іванову нору, потім виліз, жахливо кричав:

— Іва-ане, Іване-е!

Ніхто не обзивався. Нікого не було чути... він пішов до синів. Недобре подивився на нього Ванька Бистрий, недобре змірив очима:

— Чого тобі треба?

— Ти не знаєш, де Іван, той Химчук?

— Не знаю.

Опустив нижче брови, Ванька незадоволено промурмотів, як сів Сизон:

— Чуєш, ти, це... наша землянка.

— Я, я... посижу трохи... не бійсь...

На дворі стояла мжичка: падали краплі, ніби іскри в тумані потухали. Наче ненароком спаде крапля на тіло, проколе жовту смугу.

Забігав із міста дим у Вовчі Байраки, довго шумував, закручувався в тумані кучерями, цокотів по обміжках.

— Не хочеться й жити...

— Чого ж дивишся? — зле запитав Ванька.

— Ходив по богадельнях... скрізь ходив. Не приймають.

— Ги-ги... а в тюрму чого б не те... там гарно, Сизоне, годують, тепло...

І глибоко зарилися ці слова. Грів їх Сизон, повторюючи:

— А гарно там... не приймуть мене: немає бамаг.

— Нічого: можна зробити, що приймуть — засміявся Ванька, бився його сміх, як молот, об стіну жовту...

— Повісить би вас! — хмуро крикнув Сизон.

— Душогубці ви!

— Чому не повісив... дрехло слабовумне!

І затяг пісню чорну, як дим в осени над містом, сумну, як сльози хмар.

Сизон сидів.

— Пропащі ви, діти, і Манька — пропаща...

— Манька живе, то ти, ворона стара, кракаєш.

— Як би ти так жив. Ех.

Рознеслося слово, позіхнули провалля. А слово дзвінке, як брязк криці, одгукується в Байраках... бо осінь.

— А я вчора, як був у місті, ховали одного пана... Везли на катафальці, коні були позапинані... Маньку вчора бачив... Самогонкою десь торгує і п'яна вона була.

А Сизон своє...

— На житті сини, як на довгій ниві, колоски й кукіль... А в мене бур'ян...

Ванька жартовливо свиснув і знову нагадав.

— Знаєш, батьку, справді — в тюрму... туди й без бамаг можна. А в землянці здохнеш, жалко мені тебе.

— Старий я вже.

— Пустяк!

Світ не проходив у нору, перед виходом, замість дверей, була стіна з грудок і вода тому не заходила в землянку, вона текла на дні кручі.

Ех, ти життя буйне, потечи поміж скелями, між проваллями!

І очі Сизонові впали на круті схили, де текла каламутна вода.

* * *

Перед вечером хлопці вийшли з печері, а Сизон кинувся по кутках, найшов онучі, потім обмотав ними ноги.

Він чекав хлопців.

А сини прийшли й вигнали його.

Тоді замерзли Вовчі Байраки — впав мороз. Було зимно. Вже по небі плавали перші снігові хмари.

Сизон ступав, ішов, куди очі дивилися.

Сніг падав, а мороз гуляв, аж поле білим зробилося...

Наступила свіжа, тепло-красна осінь, пройшла і кликала-викликала свистом вітру з синіх хмар холодну зиму.

Іх, вітер холодний — ніжний сніг!

Сизон озирався на нору, а там реготався Ванька Бистрий...

А проваллям байдуже...

— Ну куди, куди йти?

Захотілося йому піти далі, далі... захотілося найти стару Веклу, а найдужче захотілося в лікарню.

А гарно там було...

Вже далеко, далеко одійшов Сизон.

Почувся десь вибух: ніби заскрипіло дерево од страшного буревія і впало, чіпляючи гіллям дріт на шляху.

То був далекий, чужий вибух.

А чому так струни натяглися?

Чому так душа впилася тим згуком?

Чому він рідний такий, дикій душі?

— Когось забили. Мабуть, убили! — тупо йшли сльози, — і я... уб'ю... то тоді без бамаг візьмуть... Це вже давно на селі було: врядника тоді так дядьки взяли до тюрми.

Сніг падав на тіло, а потім краплі, краплі... Лихтарі з міста наближалися, як багаття з зірок і тікали, тікали в безмежні дубняки, де теж в ночі багаття.

Буря сміялася: то розкидала, то збивала в ковтун сіде волосся.

Над ним ішли хмари, чіплялися спочивати на високих димарях міста.

Тюрма. Високі мури були такі затишні.

Був у неділю Сизон у церкві... проповідь читав там піп, казав:

— Святим людям носили ворони їсти... А мені? Чому я не маю їсти? Боже дай же мені їсти! Він простягся на замерзлій землі, раз-у-раз підіймав голову, дивився на небо.

Відтіля тільки падав густий, м'який сніг.

— Через синів... через безбожників, невірів тих... Стомлений встав і все до чогось прислухався.

— Ні, тільки в тюрму... Нехай б'ють мене. Нехай...

По Байраках ішла луна, Ванька гукав Сизона:

— Кличе, покаявся! Сказано — син.

І хутко побіг назад, відкіля йшла луна.

— А, старе стерво, дайош сюди онучі, — крикнув Ванька і з розмаху вдарив під коліна Сизона. Той упав, а Борка розмотував онучі:

— Ги, чорт... Ворюга...

Ще раз вдарив Ванька ногою в живіт, потім його тіло одходило в глиб.

Провалля сонно позіхнуло.

Сизон схватився за колодій, а потім опустив руку:

— Вбивці... Душугуби!

* * *

Мешканці міста ще спали. Рідкі постаті перекупок ішли з важкими корзинами та де-не-де двірники збивали мітлами з тротуарів сніг.

Сонце не сходило.

Місто розплющувало очі, потроху прокидалося. Сизон трусився на розі; в очах бродив туман. Він стояв і не прохав, тільки грів свою одну руку біля серця. А серце билося хутко, ніби надумало тікати від нього.

Вже почав червоніти серпанок, що розкинувся над містом. Випливало веселе сонце, проколювало голками міцними, як мороз, обличчя людей, що бігли вже без кінця, без краю. Заворушилися трамваї... Останні лихтарі дивилися на сонце блідо й сліпо.

Сизон водив очима, а борода замерзла.

Проти нього стала товста перекупка, довго хитала головою:

— Ой, як же ж так чоловік божий. Ой, доленько наша нещасная! — подивилася на босі ноги, простягла руку. — На, помолися за мою бідну душу.

Сизон придавив її руку, перехилився станом. Страшними зробилися у нього очі — в них бродив туман...

Випустив руку. Перекупка одкинулася й крикнула. Він вихватив старий довгий ніж, колодій, з розмаху вдарив чорним клинком їй у груди.

Перекупка захиталася і впала важким тілом на асфальт.

Юрба кинулася на його, збила з ніг. Але хтось підійшов, розігнав натовп.

— Гей, ти, марш за мною! — почувся голос.

Сизон устав. Голова розбилася, червоні виразки заліпили волосся. Він як п'яний пішов по вулиці.

Раптом зареготався... А голос крикнув:

— Мовчать!

Він замовк. Сонце гралося на брудній тілі.

Вітер, як і раніш, накидав в обличчя з чорного воску снігу, соломи...

... На дереві позамерзали брудні краплі, а сонце підійметься, будуть крапотіти: кап, кап.

Гудок кликав на зміну...

... Ех, ти серце осіннє, ех ви, Вовчі Байраки!

НА СТАНЦІЇ

За десять кроків усе поринало в чорну глибину. Сторож на лінії, Григорій, як не придивлявся, як не жмурив око: нічого не було видно, навіть вагони, що стояли біля депо, і ті кудись пропали. Станція розляглася високим бугром серед степу. До маленького повітового міста було 10 верст, навколо степ, та ще близько село.

А треба вартувати добре.

Григорій прислухався. Не чути нічого, тільки торохтять цупкі стебла трав об рейки та йде полохливий згук туди, аж за семафор.

Недавно, з місяць тому обікрали вагони, дрімати не можна.

Ніч затулила вогні, накинула прозорої сажі на все і заснула, і Григорія хилить... Так стоїть, стоїть, поставить ґвинтовку і закуняє. Замерещиться щось, прокинеться, обдивиться біля себе, нагострить вухо... Тихо. Хмари попритулялися міцно одна до другої хоч би одній зірці дали глянути сюди...

— Хіба зайти в будку! — подумав. — Та й закурю, мабуть, там!

Повернув, пройшов через одну лінію. Під ногами зашарудів пісок, дмухнув боязко морською вогкістю. Пролетіла якась птиця, шарпнула і зникла в темряві.

В будці було світло. На лаві сиділо два дядьки. Один схилився і дрімав, а другий обіперся об телефон і щось читав, сонно бігаючи стомленими очима по папері...

— А, це ти Григорій! — посунувся і дав йому біля себе місце. — Нічка, брате, на славу вдалася, скажу тобі. Теплинь! Мабуть, дощ буде.

— Де там гарна... Замазало все, так що й перед очима не побачиш. Та ще й наче хтось нарочито взяв та й замазав очі медом. Так солодко, а вії стуляються, стуляються. Не втерпиш: поставиш біля себе дрючка й куняєш. Нахилишся раз, другий, а потім почне вздріватися. Прокинешся, походиш... Скверна, братішка, служба...

Григорій одірвав паперу, насипав дрібненької махорки і з смаком затягнувся.

— А як твоя жінка?

— Та! — неохоче махнув рукою.

— Ти розкажи, що там трапилося, бо вже пройшло, мабуть, місяць, а я нічого й досі дотепно не знаю.

Григорій любив розказувати своє горе... Впевнившись, що той не глузує з нього, він усівся на лаві і почав:

„Ну, слухай! Ти знаєш мене здавна: я такий чоловік — пить, не п'ю; на службі ні в чому поганому не замішаний. Вдача моя така: як зо мною по-людськи, то й я нічого. От, мене лиха година одного разу й загнала випити.

Пішли ми на село цілим табором.

Там випили по склянці. А хлопцям мало, — всі молоді, здорові, — кричать та й кричать: дайош і край!

Мені не хочеться пити. А хазяїнові, тому старому відьмакові, хочеться більше заробити. Все запрошує та наливає.

Я присунувся ближче до хлопців. І на вухо пошепки:

— Давайте, — кажу, — налякаємо цього діда, цю сатану кислооку.

Згодилися. Один п'янюга, Хведір, все одмахувався: як так, каже, я вам зробив рекомендацію, а ви підіймаєте чорт-зна-що; ніколи, каже, не піду з сторожом, — найпаскудніший народ.

Я не послухав. Устав із-за столу.

— Ти! — говорю — кислоокий чорте, заарештований. Ми з чека боремося з самогоненієм.

Дід злякався: нижча губа одвисла й зморщилася, як у старої кобили, а борода труситься; а сам шепоче таке, що й не розбереш.

Сильно злякався. Нарешті:

— Помилуйте старого! Це не я, а моя донька!

— В тебе є й донька! — гримнули всі разом. — А ну її сюди! Що воно за краля!

Багато з нас були тут уперше.

А старий шепоче:

— Вона, вона, діти, гонить самогон. Я вже радив: кинь, кажу, роби що друге, так ні, не хоче!

Я подивився на нього. Як побачив, що плаче, жалко стало. Хотілося втішити діда.

— Нічого, старина, ми тебе не займемо!

Тільки говорив, коли входить вона сама. Як побачив, так і затьохало в грудях. Очі в неї, як дві тернинки: чорні, аж горять, а на щоках: — плями червоні.

Вона теж видно злякалась, бо все на виду міниться: то почервоніє, як грушевий лист восени, то пожовкне, тільки губи горять.

Ввійшла й до мене зараз:

— Ви кажете, що агент по борьбі з самогонкою?

Я сам не свій: вразила бистро, язик затягся кудись аж під печінки.

— Я, я! — насилу вимовив.

— Так чого ж ви дивитесь? Забирайте мене на станцію. Арештовуйте... А ви чого, батю, витрі щилися, як баран на аптеку, ідіть з цієї хати... ви всі вийдіть у ту он хату. Товариш агент допит зніматиме.

„Це як раз улопався!" — думаю, бо знав, що не я з неї писатиму протокола, а вона з мене.

Так і було. Як тільки спорожніла кімната, вона вп'ялася в мене своїми циганськими очима. Ніколи таке зо мною й не бувало, як тоді: наче хто ножем розрізав груди й вийняв серце, і після того тільки щемить на тім місці. По шкурі сироти понабігали наче хто пшона під неї насипав. Погано. Вночі один стоїш біля вагонів і ніякого чорта не боїшся, а тут і світло, і в кімнаті перед тобою баба, а охляв, наче побитий.

— Так ви прийшли розорити мене!

Я мовчу, чую тільки, як крига лягла біля серця, та ще зробилося холодніше.

— Чого ви мовчите? Чи може ви брешете?

А я доти був не дуже ласий до дівчат і не любив з ними гаяти часу. А тут хочеться слухати й слухати. Голос, знаєш, такий солоденький. А в очах така туга, що ніякими словами не перекажеш, аж за нутро хватає. Ну, думаю, це вона на вудочку берьоть, — не піддамся.

— Ні, я справжній агент! Може налякав, так моя служба така! Вас я арештовую!

Ввійшов у ролю, а до того ще й оп'янів. Чомусь здалося, що я мав револьвер, — хотів його витягти. Пощупав і біля пояса, і в кешені, — немає. Тоді тільки згадав, що я його не мав ніколи. Соромно стало, бо вона помітила, що я робив.

Завмер, — не говорю ні слова, злий став до безкраю. На її губах — єхидна посмішка: на, мовляв, з'їж дулю.

Так і хочеться їй дати в саму морду.

Стримую себе. А вона, як кинеться мені на груди, як заверещить:

— Ой, помилуйте, ніколи більше не буду.

— Батю, неси сюди димку! Вип'єм. Потім, як зарегочеться, як заллється,—за здоров'є цієї тюті— і показує на мене пальцем.

Регіт. Сміх. Той Хведір, що перелякався, хоч переполох виливай, тепер сміється теж. Одному мені не по собі. Коли повсідалися, я встав шукати шапки,—нема ніде. До неї, питаю,—а вона облизується після закуски, та язика мені показує:

— Не шукайте товаришу агенте, я заховала!

Сів знову, насупився. Дивимося один на другого, як середа на п'ятницю. Пішли балачки, я один тільки осторонь сиджу та мовчу.

Не зчувся, як хлопці вже встають, дякують і рушають додому.

Вона до мене:

— Ви не розсердилися? Не треба, бо я так налякалася, що й досі не прийду до пам'яти. А я вас не образила. Пийте!

Я відмовляюся, бо й так перед очима метелики літають.

— Григоріє, пий та ходімо, бо вже за північ!

Випив, встав і захитався.

— Зоставайтесь у мене! Я вам постелю тут на лаві. А то ви не доберетеся додому.

Саме тоді була весна. Садки тільки що почали цвісти, дороги були сухі, але по рівчаках стояла ще дощова вода. Звичайно такий непривичний, як я, аби забрався в рівчак, то купався б там до ранку.

— Ну, куди вже тобі йти. Зоставайся тут! — бачучи, як я оп'янів, кажуть мені хлопці, моргаючи на неї.

Зостався.

Вона справді постелила, ще й накрила простирадлом, як удома. Сіла, торкає раменом і розпитує, де я служу, за яку платню.

Як я сказав, що служу сторожом на лінії, вона аж засміялася і більше нічого не розпитувала: пішла спати. За стіною вона шепотілася про щось з батьком.

Потім погасили лямпу й я заснув..."

Григорій подивився у вузеньке вікно і, захоплений спогадами, думав. Задзюрчав телефон, стрілочники кинулись і вискочили до стрілки. Залізо брязкотіло й рейками котився чугунний шелест.

— Восьмий! На першу путь!

Здалеку наближалися очі паротягу й доносилося шкварчання підшипників. Цокотіли ближче й ближче об гайки колеса. Потім промайнув струнký, високий паротяг, облитий паром, трохи захекався і, проїхавши, став біля станції. Від будки йшов золотенький тремтливий світ і догонив лихтаря, що майнув червоним оком на останньому вагоні.

Чергові йшли назад, до будки.

— Ну далі говори! От баба!

Григорій скосився вовком і зле викинув:

„Чорт, а не баба! Далі? І далі ж так. Прокинувся вранці, вдягся. Мене вже кличуть снідати. На похміллі, в роті погано... Пішов, поздоровкався.

В кімнаті чисто, прибрано.

Батько її сідає за стіл, надувся, як чиряк, хреститься й на мене позирає з-під лоба. А я тут у нас і забув як то христитися. Сідаю й зараз шамать.

Старий до мене:

— Ви б може перехристилися. Без бога ні до порога.

— Я, діду, без бога.

Він похнюпився і ні разу після того не подивився на мене.

А вона запрошує:

— Беріть пирожків, намазуйте маслом... Я вже й до церкви сходила й за вас помолилася.

Зніяковів трохи, — соромно стало за вчорашнє. Такі гарні люди, а я так з ними. Поглядаю на неї скоса, щоб вона і не помітила. Одіта вона по святковому й не так, як одягаються на селі, а скоріше на панський манер. Іще красивіша зробилася, ніж учора: зачісана, припудрена, як на бал.

— Я не знаю, як вас зовуть, хоч вже й знайомі, мене Шурою. Я колись училася в гімназії, а мій батя був податний інспектор.

Тоді аж я почув, що попав не в свої сани! Оцей миршавий дідок з панського кодла, а я його узивав кислооким чортом.

Зайорзав я на стільці й мовчу, бо думаю, як ляпну, а воно буде напевно не на місці.

Старий пішов у другу кімнату, а Шура все гомонить. Я думав, що вона мене вподобала... далі сам почуєш.

А я закохався, закохався так, як чорт у стару грушу...

Ну час і додому йти. Вона прохає:

— Ви ж заходьте! — а як вийшли у двір, а мені треба було йти садком, вона показує на дзиглика, біля яблуні:

— Отут, як сонце зайде, буду вас виглядати.

Пішов додому. Ранок свіжий, гарний. І куди не повернусь, — скрізь бачу Шурчині очі; і роса мехтить, як вони. Розстібнув коміра й йти не хочеться додому.

А як прийшов на станцію, зараз до Хведора.

— Хто, — кажу, — ота самогонщиця?

Хведір мазнув язиком губи, аж мені в середині стало гірко.

— Що не одв'яжешся? То, брат, з благородних.

— А чого ж вона самогонку гонить?

— Час такий, благородним треба чимсь заробляти. Хто був усім, той став нічим. Тільки бережись, а то вона виведе тебе в люди!

Доскіпувався, допитувався в нього, чому саме,— так і не сказав.

А я, бідолага, як унадився — кожну ніч там пропадаю, ще не посиніло на дворі, а я вже там.

Ну, провалandався так, мабуть, з місяць, а потім задумав одружитися. Тільки самогон шкодить.

— Шуро! — кажу. — Покинь його гонити! Хіба гарно дивитися, як обригають тобі всю долівку.

— Та я вже покинула! — і ну мене цілувати, як вогнем обпікає.

А я навпростець до мети.

— Шуро! Давай поберемося!

Вона засмутилася.

— Ох, не хотіла я шлюбу так рано-бо, та люблю брате тебе дуже. Тільки мій папаша чоловік боговірний, та й сама я не шлюха й не безбожниця — даю тобі згоду на шлюб, коли повінчаєшся.

Почухав за вухом, — хлопці сміятимуться. А що мені робити? Повінчаємося. Нехай піп справить комедію зайвий раз.

— Згода!

За вечерею порішили так: справити весілля другої неділі. Так і зробили.

Соромно було після того ходити на лекції. Ніколи раніш не пропускав, а то, щоб не дивитися в очі, перестав ходити.

А після мого одруження обкрадають й обкрадають вагони все частіше й частіше.

Я того й не помічав, що вона випитує в мене. А одного разу, ото саме тоді, як підстрелили одного нальотчика, так мені Шурочка завдала жару:

— Як вам не соромно людей убивати! Де ваша совість, де ваш бог?

Одне слово, сказилася жінка. Глянув я на неї тоді: справжня зміюка, аж шипить. Що робити? Кажу:

— Покину я сторожувати?

— Кидати не треба. З чого ж ти будеш жити? Людей не треба убивати.

— А як доведеться... Я ж охраняю державне майно.

Почала моя жінка плакати:

— Якби знала ніколи б не виходила за душогубця.

Не стерпів, вискочив з хати. А як охолонув, почав міркувати:

— Якби, думаю, не хотіла, щоб убивав, то настояла, щоб покинув службу, найшов би що робити. А то щось не ладне.

Надвечір нагодився Микола. Хвалюсь йому. Все говорю, всю душу розкриваю. Він слухав, а потім:

— Знаєш, Григоріє, твоя жінка в компанії з тими нальотчиками. Вона ж випитувала в тебе. Постеж за нею!

Залишився сам. Невже правда? А треба прислідити. Я пригадав, що в Шурки є залізна шухлядка в скрині (як я раніш не догадався подивитися), а жінка мені забороняла лазити до її скрині і ключі в неї.

... Проходить кілька днів. Підходить моя черга вартувати. Я до Миколи, щоб він за мене постояв. Той згодився.

А я вийшов з хати, попрощався з жінкою, але до вагонів не пішов, а став за деревом у садку.

— Не може ж буть, щоб вона була сама, їх мабуть ціла шайка!

Коли так і є. Йде мужчина, тихенько насвистує. Вона, як зачула його кроки, вибігла назустріч і повела його в хату.

Я бігом до вікна, притулився до скла й слухаю. А та хатка, де я живу, невеличка: дві маленьких кімнати з кухнею. Вони сіли вдвох на моєму ліжкові, я бачив, на моє щастя не зовсім засунуто було занавіску. Дивився недовго, бо Шурка встала й затягла занавіску.

— Жорж! — обзивається до того мужчини, стоячи біля вікна, так, що й я почув. — Ходімо посидімо на піддашках. Мого йолопа не буде цілу ніч.

Я затремтів, ледве не вскочив у кімнату та не дав їй в зуби. Та подумайте: це ж було кожної ночи, як мене не було вдома, кожної ночи отой босяк спав, сидів з моєю жінкою. Обдурювали мене!

... Я, як почув, що вони підуть сидіти туди, сам у ту ж мить, біля стінки, та під піддашки. А у мене під піддашками є дверці, раніш хтось курей заганяв туди. Заліз. Там воняє, смердить, мені сидіти погано. Коли це йдуть вони: дошки повгиналися, заскрипіли.

Я стримую себе, щоб не кахикнути, не чхнути.

Жорж розпитує про вагони й каже:

— Ще раз полататься, а тоді можна й переїхати. Заживемо з тобою, Шурочка, як птиці, небесні!

Далі — поцілунки... А потім — на дворі обридло сидіти, пішли в хату. Засунули засов.

Я виліз. Не знаю, як приступити до діла, — звязала вона мені руки. Знаю, що я для неї машинка, а от не можу донести начальнику станції або в ДПУ.

Шалався цілу ніч, під ранок приходжу. Вона мене зустрічає, ласкаво так посміхається. А в мене мороз іде по тілі.

— Треба подивитися в шухлядку. Лякати не треба, а то втече.

Послав її до своєї тітки, за салом, а сам відімкнув скриню, та сокиру в руку й хряснув по покришці, аж застогнала та скринька... А там золото: браслети, персні... всього. Де б вона набрала? Голу ж брав, як бубон. Я хутенько загорнув у хустку, — під паху підкинув і мерщій замкнув скриню,

розбиту шухлядку викинув під східці, а сам на вокзал (жінка і Жорж переводили крадений товар на золото).

Забрав з собою двох агентів ДПУ.

Прибігли до хати.

В хату.

— Нема нікого.

І в тітки немає.

— Втекла, видко, піддивилася в вікно, або що! Нема й по цей день"...

Григорій тяжко зітхнув.

— Засидівся я з вами, хлопці! Треба подивитися, мо й справді хто біля вагонів вештається! Ніч темна...

Григорій хрипко засміявся, скинув на плече ґвинтовку й вийшов.

На лінії та ж самісінька тиша. Від морського піску, що був на насипу, йшла солодка вогкість. Похмура пітьма ріденько крапотіла. Згодом почав лити літній дощ.

Григорій зайшов між двох ешалонів і став.

І раптом, якась чорна фігура промайнула між вагонами.

— Стій! Хто? Стріляти буду!

— Свої! — і слідом за словами біля вуха щось продзюрчало і зараз заглушилось револьверним пострілом.

— Стій!

Постать, почувши другий оклик, побігла хутчіше.

Григорій проліз під вагоном, націлився й вистрелив.

Постать упала.

Постріли почули стрілочники й прибігли з лихтарем.

Хтось стогнав. Вони всі рушили, прямуючи на голос. І тоді ж у степу заторохтіли колеса.

Лихтарик мляво, ліниво нащупував постать. Спочатку побачили лише чорну кучу, а потім з неї виділилася людина, що корчилася по насипу від болю. Жінка кинула на лихтарик змучені очі і, злякавшись світу, знову їх затулила.

Григорій стояв байдуже дивлячись на неї... І враз, наче щось згадав, кинувся за рейки.

— Втекли!

Жінка розплющила очі і, нервово засміявшись, проказала:

— Не наженеш! Ой, — і почала ще дужче корчитися й кричати.

Стрілочники мовчки пішли назад до будки.

Ішов теплий літній дощ.

ТЕМРЯВА

Насунула темна ніч. Вітер зривав із стріх солому, кидав по калюжах. Навколо мряка; дощ стояв, бився об листки; а дерево плакало, сльози котились і тихенько падали на брудну землю.

І раптом шумів грізно грім, гонив по небу чорні хмари і одгукувався по вулицях.

Дядьки йшли біля тинів. Один став. Просвистів лісовий вітер і заховався в повітках.

Знову рушили, вийшли за село.

Десь прокричав півень, задзвенів відгук глибоко в серці, перетрусився маленькою мрякою.

За селом починався степ. Безмежний океан клонився од вітру тугою, пересипався холодними краплями, хитав тендитні пелюстки квіток.

Постаті дядьків спускались у кручу. Вітер проносився, бубонів по листках верб...

Дядьки, як їжаки, повтягували голови. Федось Перевуд нахилився до товаришів:

— Хлопці, знайте, що продав воли.

Дядьки стояли і щільніше насували на плечі сіряки.

Мовчали; тільки один, з кучерявим чубом, затяг тихенько пісню.

Грім не переставав, по кручі шуміли потоки каламутної, перемішаної з глиною, води.

Другі тільки хитали головами:

Горобина ніч, горобина!

Зачовгали по калюжах, обливались дощем...

Кручу пройшли, вилізли, сковзаючись по слизьких схилах.

А ніч була однакова. Мов у бубон, десь далеко бурмотів грім. А інколи гримав.

Роздирав небо і показував ніжні груди.

Було темно.

Дядьки злізли на стріху і проривали дірку.

Тільки краплі перламутрились, коли одкидали жмені соломи.

Вже один тихенько спускався із стріхи: потім за ними поховались і останні. Тільки горобина ніч заглядала промінням блискавок в чорну дірку.

По драбині спустились у сіни, а відтіля пішли в кімнату.

Перевуд повернувся до хлопців.

Спитав:

— Де ж вони сплять?

Хазяїн спросоння забурмотів:

— Хто там? Ти, Одарко?

Постаті злились в темряву, не ворухнулись ... А потім один пішов у кухню.

Хазяї спали; тихі, рівні подихи ховались у кутках. Перевуд в'їдався своїми гострими очима в темряву. Довгі були хвилини. Вітер стукав у вікно, хитав віконниці.

Перевуд крутнув головою і сміливо прошепотів:

— Ну, братва!

Й кинулись. Хазяїн затремтів, виривався з рук, а жінка плакала. Хтось засвітив огонь, враз позолотилась жерсть на іконах.

В кухні закричала Одарка. Тихий полохливий шум переносився по кімнатах. Дитинка прокинулась. Перевуд хутко схопив її на руки і одніс у сіни. Хазяїнові закручували назад руки, а жінка тримтіла.

Степан засміявся кучерями, підкинув її на руки і поніс у другу кімнату. Там було темно. Жінка прохала:

— Не займайте його!

— Добре.

Стукали віконниці та на сінешні двері крапотіли громові бризки. І вирвалося чудне в полохливій пітьмі слово:

— У, у, буржуйка!

Закам'яніла молода жінка, розтяглась.

А в другій кімнаті вже кінчили... Хазяїн віддав гроші, впав навколюшки.

Вибух.

Близько підкрався грім.

Другий вибух.

В кухні заплакала Одарка.

— Мовчи, стерво, а то й тобі те буде,— сказав хтось із них.

Степан жалісливо подивився на молоду жінку, на її ніжне тіло і вийшов до хлопців.

— А дитина?

— Та нехай живе!

На дворі барабанів грім, іскрили блискавки. Федось ще раз зирнув на трупа, сховав нагана.

— Ну, хлопці, знаєте скільки грошей? Завтра до мене приходьте ділитися.

Вийшли.

Небо чорне; каламутні хмари пливуть низько, зачіпають сонне село і ніби падають на брудний степ.

* * *

Федось уранці встав. Поламане дерево валялось на дворі.

Жінка його вийшла з хати. Вона завжди була з великим животом — горбата. Кашляла й хворіла.

— Я піду прати білизну, — одгукнулася, згорбилася ще дужче і віддалялася з чувалом.

А в нього червоні жили на очах, ніби понадувались, а брови насунулись. Постать маленька з невеличкою бородою. Подивився.

По садку, між травою, дзюрчали струмки. Земля парувала.

Його хата стояла в глухій вулиці. А там, по долині, стогорі задумливі ліси, лани, гонів гони; шлях; байраки зелені, жовті, а за ними місця економій, маєтків.

Уночі по байраках і між цеглою пробігають сліпі тіні... Був камінь, забрали дядьки на комини, а зразу біліють порожні руїни...

На зелених посівах гойдається сонце.

Двір Перевудів обнесений трухлявим тином. Збоку сарай.

І він, випивши, казав:

— Мій двір — економія. А то — каретник, — і показував на сарай. Потім гола клуня; стріхи позападали, ніби погризені пранцями. А хата стара, двері повгрузли і завжди смерділо кізяками, хоч і не було худобини; шибки позатулювані павутиною та чорними крапками...

Старший син не жив дома. Він учився в школі, недалеко од цього села, колов там дрова, замітав у кімнатах і з цього жив.

Мати одвикла од нього; а батько накидався, коли син приходив додому:

— Живи вдома! Соромиш, сукин син...

А сам ходив до церкви, говів у великий піст... Тоді жінка жила в сусідах, а діти порозбігались. Чулось:

— Батько говіє, батько говіє.

Перевуд на великдень позичав борошна.

Старі тітки казали:

— Що то вже побожний чоловік. Тільки очі, не доведи, господи!

* * *

Зразу по селі йшов од майдана голос, бурхливий. Перевуд пішов. Там кричали:

— Ловити треба злодіїв.

А найдужче кричали заможні. На майдані зібралася вся громада. Дядьки ревли, хваталися за чуби і махали руками:

— Самосуд, як впіймаємо!

Біля комітету стояв Грицько, міліціонер. Підняв ґвинтовку.

— Ми туди їх, у мать... Це буржуї.

Він був п'яний і на його ніхто не дивився.

Зомлівали крики.

Говорили дядьки, кашляли й ще кричали:

— Самосуд учинимо, як виявиться.

Федось здригнув і потроху одходив од громади. Зайшов у вуличку.

Грицько замовк, побачив бородатого дядька.

— А ти чого кричиш?.. Нідзя. Куркулям заборонено кричати,— легенько штовхнув того в спину,— я от старий вояка і то не кричу.

Федось оглядався.

Додому не пішов, а звернув, по садках, стежками...

Щовечора пізно верталась додому Федосева жінка. В хаті смерділо блощицями та кричали діти.

А раз прийшов додому син.

— Ти нічого не приніс, Петре? — обізвалась вона до нього.

— Ні.

Вона заплакала

— Злидні, синку!.. Учись, а то знаєш батька? Діти переставали кричати, а Петро задумався.

Мати знову :

— Може підеш завтра до церкви, богу помолишся?

Син не слухав.

Крізь смердючі чорні плями показувались зелені байраки, де вночі бігають темні, сліпі тіні.

І от неділя. По церквах тридзвонили. В повітрі літали ранкові мідні звуки.

Батько глянув кисло на Петра.

— Ти чого не йдеш до церкви?

Мовчанка. Мати зітхнула.

— Не хочу.

Батько підскочив.

— Що — може в комунії?

Діти заскиглили, а мати стала з олив'яними очима, губи сині, шепотіли чи молитву, чи прокляття.

Петро підвівся, похмуро одійшов.

— І не пі-ду.

Раптом вийшов з хати.

... Перед обідом прийшов Грицько (він доводився родичем).

Випивали.

Грицько казав:

— На чорта ти хоч убивав, мовчали б і так. Забрав що треба й кінець... А то начальник казав... Безразлічно, говорить, а як дізнаюся хто, так не кайся.

— Так то ж буржуї. Жалко йому, чи що.

— Приказ є. Безразлічно, бандити, говорить.

Увечері позбирались хлопці. Жінка теж прийшла, похнюпилась. Жовтіла мертвим обличчям.

Федось знизав брови.

Геть звідціля! Чортова моща...

Степан махнув кучерями по козацьки.

— Чудно, Федось, що ти віруючий...

— А хіба не можна?

— Та ні. А що вбиваєш же; бог забороняє ж...

А на фронті?.. Дурниця!

Гілки, прип'яті минулою бурею, заходили в темряву і там згасали.

І буває тут темрява; інколи, з горобиними ночами, трясла землю.

І чути, ніби за кручею щось скиглить; чути, як пролазить нічне плахіття, н би живе, ніби похмарене.

І от хата одинока, яка була в удалу горобину ніч, така й зразу.

Тоді без ножиків полоснули. Тільки дитина й Одарка не тут, бо трупи позабирали, поховали на кладовищі в одній труні.

А на хресті написали:

— От руки убийць скончались.

Коли ховали, піп то яро брався за бороду, ніби вирвати думав, то гладив. Вітер розтрушував волосся. Піп затягував з дяком, а баби підпирали руками щоки і потім тихенько плакали. Хто зна од чого.

Одна баба казала:

— Та й батюшка жалібно правлять.

І плив дим по могилах.

Це третя була з таким написом, з березами, вишнями.

Зразу Федось думав про це:

— Скажіть: ми правильні, що так робимо? — обізвався він до хлопців.

— Вповні справедливі!

І кипіли жили на лобі, ніби шипучка, та чорніли. Вперта голова в Федося, лобата.

Друга ніч була ясна, зоряна. Парубки розходились з вулиці, а Федось з братвою мандрував. Умовились не вбивати нікого. Дядько, до якого вони йшли, жив на хуторі. Здалеку ще виднілись комори і хата під залізним дахом.

Збоку спав ліс, розплющував очі й знову дрімав.

Вони, як в першу горобину ніч, йшли вкупі. І коли перед очима вже повирізувались сараї, то вони перелізли через тин. Біля конюшні лежав собака, загарчав.

Степан кинув йому шматок сала. Федось і останні засміялись, бо собака загарчав, пустив червону стьожку і потім витягся.

Ніч була ясна, зоряна.

Вони одламали замка, коні заржали. Федось одв'язав обох; взяв собі одного, а другого віддав Степанові. Сіли. Поїхали через тік тихо. Дзвеніли вуздечки. Інші йшли пішки. Потім із лісу виїхала підвода й ті три сіли на воза.

Стелеться нічний шлях, торохтить віз. А на небі високо недосяжний Чумацький Шлях, а тут синій нічний степ.

Федось крикнув:

— Ну, хлопці, я з Степаном на Колонтай.

Поїхав прямо, а ті звернули вправоруч.

А хазяїн, тільки виїхали вони за тік, одчинив двері, причаїв, як тінь, пішов у хату і вернувся з синами. Пішли до конюшні. Собака здох, а конюшня була зачинена.

Тоді хазяї кинулися по хуторі; собаки загавкали, люди позбігались.

Потім позапрягали коней, а деякі верхи й кинулись навздогін.

Хазяї сиділи на возі.

Цокали і осі об колеса, а од воза падали тіні. Місяць срібнорогий, ще молодий, плив за ними по тьм'яній синяві...

Доїхали до комітету.

Хуторяни увійшли в хату.

Деякі міліціонери спали на долівці, а Грицько сидів біля телефону.

— Вам чого? Чш!

— Обікрадено!

— Так що ж. Ви куркулі з Водяного. Знаю. А як куркулів обікрадено, то нічого — добра в їх хватить...

— А нащо ж міліція?

— Та ходім до начальника, що там з ним балакати — обізвався бородатий.

І вийшли. Біля комітету стояли підводи, коні дрімали. Знову затарахтів по селу віз.

Назад їхали хуторяни з начальником. Стали. Начальник увійшов, побудив міліціонерів. Грицько схилився на стіл, не вірив.

— Що, хіба справді їхати, це ж куркулі?

— Їхати! Треба ловити бандитів!

— Хіба є такий закон?

— Приказ і не розговарювать!

Задзвеніли ґвинтовки. Два міліціонери поїхали з хуторянами. Їхав і Грицько.

— Ви, сукини сини, підкупили начальника. Де такий закон, щоб обороняти куркулів?..

Другий засунув затвор.

— Нічого не зробиш. Говорить, бандити.

Хазяї сіли на коней, а інші хуторяни повернули назад. Їхали шагом. З села звернули вліворуч.

— От туди поїхали вони, бо через тік.

— Так ви ж могорич ставте.

— Та вже ж!

Почухали потилиці.

Ніч степова замертвіла, засиніла.

Жита кругом.

По дорозі замирав пил, як і степ.

І серед степу людські голоси були тихі й боязкі.

А Грицько кусав губу.

— Хитрі гади! — Потім побачив дробовики у хуторян. — А оружіє чого, хіба можна?

— Дробовики маєм право.

І не балакали.

— Це хлопці: Федось, Степан, — думав Грицько — і чорти їх потаскали... А тепер арештовуй.

— А що, якби вас тут той — звернувся він до хуторян.

Бородатий розгладив уса, подивився на синів і спокійно промовив:

— Не питай, нас більше, та й подужали б... Ну, що буде, то буде — наганяти!

Грицько вдарив коня. Понеслися, перепливаючи, сині лани. Вперед виднілися дві точки.

Грицько кричав:

— Стій! — і вибухнув у повітря.

Коні важко дихали і ще важче одбивали пил.

Передні були вже зовсім близько, хугоряни направили дробовики і ще раз крикнули:

— Стій!

Клацали підкови, пил улігся. Передні приставали, потім зовсім стали.

Перебалакувались між себе. Степан хитнув головою й зліз.

— Один чорт, влопалися... Аби хоч менші їх!— теж стали.

Грицько забрав „нагана". Федось мовчав, а хуторяни забрали коней та гладили гриви.

Степан та Федось злізли з коней. Пішли.

Повернули й мовчки поїхали.

Грицько придивився.

— Хлопці! Чого мовчите? Не поїхав, якби не начальник, підкупили, мабуть, оці...

Хазяї єхидно засміялися, а Федось підняв голову.

— Я і на суді скажу, що буржуїв бив! І все... А як вернуся, то побачимо. А начальник буржуйський попихач!

Була тиха степова ніч, мріяли сині лани, нічні кажани перелітали по-над дорогою.

А згори дивився на цих людей срібнорогий молодик.

ПАШТЕТНЯ

Сіроокий будинок із п'яти поверхів, східці йдуть униз просто з вулиці. То найнижче — підвал, але й там мережаться на вікнах занавіски, а хоч рямці тільки наполовину витикаються з землі. Троє дверей. На одних (вони середні) вивіска на обох стулках. Праворуч — намальовано підсліпуватого скопця, що примружив одне око й місить руками тісто. Скопець — в білій кепці і в сірім, заялозенім гряззю, фартусі. На другій половині дверей — яблука на дивовижному посуді й одно чогось висить у повітрі. За цими дверима, далі, — кімната, яку пристосував господар до крамниці. Стіни обставлені шафами: за склом — шоколади, плисняві ковбаси, коробки з консерв ми, папироси... а біля прилавки трохи схожий на того скопця... — дядя. Його так називали всі, хто приходив до крамнички.

— Дядя, дайте півфунта халви!

Дядя турбувався, кипів і, викидаючи з рота часто літеру „с", говорив:

— Можна с. Вам с цукерок.

Елегантний, красивий жест.

А колись дядя запрошував гостей до себе в покої. І тепер дисонансом урізувалося прикащицьке „с“ в аристократичні жести.

Часто, коли він утомлювався, вихо дила замість нього, на його місце, за прилавок Негодячкина. Ласкавими тошними очима вона стежила за дверима й звикло витягала з шафи чи папирос чи чого іншого. Сиве, ніби забруднене попілом, волосся вибивалося з потертого шовкового очіпку. Вона поправляла зморщеними пальцями і часто хапалася за гострого, товстого на кінці, носа...

Торгівля йшла до 2 годин; після двох крамницю зачиняли

Дядя тоді ще дужче тормошився й гонив Негодячкину:

— Супруго, зачиняй двері, а то знову будуть неприємності... Негодячкина, дійсно, приходилася дружиною дяді. Правда, вони одружилися недавно, але знайомі давно. Дядя прекрасно пам'ятає стару, давню Негодячкину.

Вона колись мала свій власний будинок на якійсь досить популярній вулиці, в цім же городі.

На лихтарі чорними літерами на червонім фоні участка *⁎* № *⁎* Негодячкиной.

Під усіма будинками — лихтарі.

Свідомі цієї справи люди знали цей міщанський стильний будинок. Його впізнавали не тільки по сіроблакитній фарбі й лихтарю, а ще по іншому...

по тій славі, що розкинулася дзвіночками по городу й по окрузі.

Поміщик Сюселін навідувався часто туди. Негодячкина зробилася гарною знайомою. Вона спізнала смак Сюселіна швидко і коли він приїздив, то вона хутенько обтирала руки об передника й співуче, нахиляючи голову, тягла:

— Маня, Манічка, ідіть, вас нуждають господін!

Маня була найкрасивіша між її дівчатами... А зустрічаючи ще в своїй спальні поміщика...

— Повірте, Жан Гордієвич, я тією Манічкою так дорожу... Вона ж мені приходиться родичкою...

Сюселін обривав, одмахувався, як від набридливого комара:

— Ну, знаю, знаю... говори №...

Вона згортала очі в посмішку мадони, клала навхрест руки, долонями до пухких грудей:

— Сьомий...

А коли за грюком дверей підскакував на підлозі стіл і крісло-колиска похитувалося, Негодячкина виривалася слідом за Сюселіним і бігла в буфет. Скоромовкою:

— Сьомий... шоколаду, шампанського, пирожного...

З вечора починалися райські ночі. З вечора починався шумний дзенькіт бокалів. Знесилений сон умирав під музику буйних вальсів... У загальному залі в цупких обіймах гасла кров.

Свічада в золочених рямцях одбивали чітко на хрустальнім склі ті фігури. А по паркеті неслися нові й нові згуки.

Ці ночі називалися — райськими.

Невідомо, чому саме ця назва припала, але про їх знали далеко. Чи може той святий рай був теж таким, може й там зливалося голе тіло зі стильними орнаментами залю й пахощі рівних стрункіх фігур ховали під пальми.

Про їх Сюселін товаришам говорив так:

— В неї ночі класичні. Там, у тих кімнатах, такий комфорт, що іншим і не снилося. Підбор!—він аж ляскав пальцями від задоволення.

Сама Негодячкина розуміла це дуже гарно й виправдувала свої витрати. Найбільше, звичайно, її виручала Маня — її родичка. Зараз Негодячкина не знає про неї нічого. Хто говорив, що вона спилася і опинилася на морозі, а хто говорив, що вона поїхала з цього міста.

Під революційні часи будинок опорожнів, його чиясь могутня нахабна рука розтрусила. Цегла валяється й зараз біля колон під'їзду і шматки свічада дивуючися відбивають обличчя, що проходить, або схоплять частину пальта й кинуть потім від сонця блідий промінь на позолоту рямців. Орнаменти, виліплені з твердого мозку якогось інженіра, посіріли й дихали осінню. Тепер,— то пустельна, глуха вулиця: більшість із будинків — розруйновані й

поночі мало хто ходить. Ще з наступом революції Негодячкина не жила в цім будинкові. Їй не тільки снилися важкі вдари прикладів, а вона бачила їх. Тоді лазив по нетрах Республіки вошивий тиф і босі вогнища горіли, ступали босим полум'ям по венеціянських арках... Їй здавалося, що тиф ось-ось нащупає її й звалить.

Коли забувала про постріли згадувала про те давнє, клала пальці на чоло і розкидала їх хрестом. Вона ще дужче хрестилася, коли помічала свіжий мозок на мурові і плями крови на тротуарі.

Перед спанням вона пильно вдивлялася в шибки, й відтіля чекала ось-ось побачити облитий кров'ю розстріл.

Жила вона в пригороді, в маленькій кімнаті, на своє старе золото—до своєї віли не навідувалася. Там, у вуличці, рідко лише можна було побачити чорну постать. Вона прийде закутана в драну латану хустку, щось згадає, поплаче й розпливеться між прірвами вулиць.

Одного разу, краплистого осіннього вечора вернулася додому. Там її чекав Сюселін. Давньої борідки-клинок не було. Підборіддя обліпилося кучерявими перснями, з легенькою білизною. Вона не впізнала.

Потім крикнула. Невеликий полохливий каганець погас від її жаху і все тоді потонуло в темряві.

Сюселін нервово витяг сірників і із тунелю в сіреньких крапках вилізла блідна обстановка кімнати

Перше слово пролетіло несміло й тихо:

— А де ж Манічка?

— Не питайте! Не нагадуйте...

— Ах, що було, то пройшло... Що ви так нервуєтесь! Я мав який маєток, який парк... Так плакати по вашому?

— Ну, що ж робити? — фігура насторожилася; короткі хитрі вуха зашевелилися під хусткою, як у лисиці, коли попадеться в капкан і хоче визволити голову.

— Як що... У мене є гроші й у вас, мабуть, теж збереглися... давайте крамничку. Звичайно, податки великі прийдеться вносити. Але ви ж маєте досвід, ви маєте спеціяльність. — Лівий куток рота підплигнув догори, а брова нахилилася донизу. — Як прийдеться, то й кінці в воду... Тільки не можна наймати, а задля цього ми давайте одружимося.

Негодячкина раптом посунулася на край ліжка. Вуха ще дужче затремтіли, а з очей видавлювалися сльози, що тільки нікелювали вічка. Розгадати з боку не можна було, чого й повіки забралися так далеко під брови.

— На старість?

— Які ми старі... Ех, ми ще поживемо... Ви женщина при здоров'ї, а я! — він ударив артистично кулаком себе в груди...

Негодячкина повеселіла. Полум'я язиком жовтіло на очах. Вона згорнула губи в лагідну усмішку.

— А де ж баришні?

— Madame, чи ви знаєте моїх племінниць?.. Старша кінчила інститут благородних дєвіц, а менша теж там училася.

— Я їх не знаю: вони ж у мене не бували. А до чого тут інститут... Товар який?

Сюселін спалахнув. Раптом крикнув:

— Ви, madame, чорт би вас забрав, не смійте так... Вони мені, як дочки, я їх виховував...

Вона злякалася, притулилася до бильця...

— Ви не сердьтеся!

Він замовчав, підсмикнув бороду.

— Я погарячився... Який той... Жюлі красива, струнка, ніжна й чорна, як циганка.

Ох, я така була молода.

А друга, та на ту Тоньку, не...

— Чого, чого? Не дає згоди? Ви їй пообіцяйте й зараз дайте.

Я певна.

— Ні, її не буде... Буде друга, я знаю. Та була в Смольному.

— Що робиться, вихованки Смольного й тепер, як ті Маньки...

— Ви чуєте?

— Богу вгодно.

— Знаєте, пішли б ви куди з богом.

Але випили лагідно (він під полою приніс пляшку) і Сюселін ночував тут...

Ці минулі картини проносяться так хутко й вираз на обличчі змінюється, як і їхній зміст. Сидить за прилавком і не знає тоді, про що вона думає. Вона не думає, а лише стежить за рухливістю тих орнаментів життя, які миготять у калейдоскопі.

Скільки не дивилася вона — бачила все інші та інші картини.

Коли чулися запасні кроки Жюлі, вона прислухалася й говорила:

— Що, виспалася, Жюлічка?

Жюлі пропливала, не говорила нічого. Блискучим поглядом дивилася тільки попереду себе.

Негодячкина мимрила під ніс:

— Тоже, скажеш, царевна.

Вдень Жюлі гуляла по широкому проспекту. Сиділа довго на дзиґлику й знайомилася з молодими людьми.

Через бульвар спішили натовпи, під пахвою з портфелями, з стеками. Бігли з корзинками жінки.

Жюлі згадала, що скоро Різдво... Пронеслися фурою висічені в пам'яті, як на граніті, спогади про різдвяні бали в дяді поміщика Сюселіна... Юнкера. пажі, ліцеїсти. Обличчя в такий мент розбивалося на дві половини й вони стискали мозок. Голова горіла. І це тільки звівала посмішка якогось джентльмена, що прищурював очі і вертів у руках стек.

Перед Різдвом. Туманний вогкий шум іде з ріки. Мовчить сніг на гілках і падає пухкий і великий, як клоччя бавовни, сніг. Жюлі скинула невеличкий сніг з обличчя; незадоволено притулила підборіддя до коміру з дорогого хутра й розстібає редикюль з тоненьких ланцюжків. Невеличке свічадо взяла в ліву руку, а правою запудрила те місце.

Повернула обличчя й здивувалася.

Тонька, чорт би її взяв!

Але не встала, а залишалася сидіти. Йшла її сестра, Антоніна.

Вона закуталася старим, в деяких місцях пошмаленим, пледом.

Коротенький теж зітертий і заялозений кожушок був на ній.

Обтріпана сукня падала зморшками на ноги. Антоніна, наче не помітила сестри, йшла далі.

Жюлі кинула поглядом біля себе. Із молодих, чи знайомих не виднілося нікого.

Подумала:

— Чорт із ним, хто й побачить, подумає, що прислуга! — і покликала: — Тоню!

Антоніна на ходу кинул

— Ти?.. Жулька?.. Чого треба?

Куточки рота засіпалися.

— От, сволоч, безумовно, навмисне, без ніякої ввічливости! — а голосно, як на прислугу в наш час: — Ти... ми вкупі підемо.

— Відкіля?

— Ти не знаєш? Я скидала вугілля на вокзалі.

Жюлі досить гарно знала, де була Антоніна. На повненькім її обличчі де-не-де вчепилися пилинки з блискучого антрациту.

А в віях обкреслилася чорна смуга... туди позападав вугіль і від нього очі здавалися підведеними.

Жюлі це й подумала.

— Ти, як там попрацюєш, твої очі становляться красивими.

Антоніна насмішкувато змірила поглядом... засміялася:

— А в тебе, теж коли попрацюєш — красиві?

— Кра-си-ві...

Жюлі цокнула по асфальтових східцях і ввійшла в крамничку. Дядя стояв у білій кепці...

— А, й Тоня тут... Рано... Ще тільки недавно засвітили лямпу...

Антоніна пішла просто, на кухню. Там, біля пліти, вона спала.

Ввійшла, скинула кожушок. Засвітила лямпу вугляну й заходила по кімнаті... Торкнулася пальцями пліти. В кухні було тепло, по брудних стінах замерла луна від тупотіння на верхньому поверсі.

— Значить і сьогодні рай... А що, аби донести сховають кінці в воду...

Негодячкина — жінка, Жюлі — родичка, а Зоя — прислуга, Зося — родичка.

Ходила, наче не чула нічого, крім своїх кроків.. Потім простелила на долівці ковдру з шматками бавовни, підкинула під стіну, в куток, засмальцьовану подушку, а все застелила чистим простирадлом.

Гукнула:

— Дядя...

— А, Тоня... Чого тобі?..

— Я на хвилинку піду в твою кімнату, візьму мої книги.

Дядя говорив з вечірнім гостем. З-за бобрового коміру витикалися щетинисті карикатурні вуса. Гість кивнув:

— Це не вона?..

— Ні...— а потім Антоніні, що стояла в дверях: — Іди...

Вона защіпнула двері від крамниці, принесла книжок.

Почула, як заскрипіли двері: пішов гість на ту половину.

І співучий, з шумливим хрипом голос Негодячкиної:

— Супруг, знаєте, як колись танці під такі громи музики. Аяй—від задоволення вії збіглися й зморшка розпливлася. — А тепер тільки під грамофон.

Антоніна шпурнула французький роман, з пергаментного паперу, попсований і старий. Якийсь аркуш випав і листом осени розіп'явся на долівці. Лягла, підібрала ноги й вкрилася кожушком.

Навмисне хотіла заснути. Але затупотіли чиїсь ноги й голос Жюлі:

— Дядя, дай авансу... Я не можу з таким іхтіозавром...

Голос дяді:

— Що з тобою? Ніколи такого не було...

— Ніколи не було такої кра-а-соти, як сьогодні...

Такі розмови, або приблизно такі, були кожного вечора.

Антоніни не соромилися й Зої не боялися, бо Зоя теж — посада Жюлі... і потім Зоя нічого не розуміла, бо дядя й баришня розмовляли французькою мовою.

Дні та ночі проходили в житті непорозумілими одноманітними випадками.

А настрій по східцях цього часу збігав вниз, до самого міського дна, полинув догори, перестрибав одним спогадом східці.

Життя бралося за ці білі та чорні крем'яшки й кидало в одні закутки чорні нічні кремінці, а в інші навперемінки опускав білий і чорний. Це якась вічна гра, це якесь полохливе перелистування життьових сторінок. З непомітною зміною займалися на морочному сході хмари, перев'язуючи обрій пурпуровою стьожкою й за сніговою далеччю пустелі падало вічнонезмінне сонце.

За зимою пливла легковажно фіялкова весна, а потім розквіт літа, далі пелюстки линяють,

роздуваються осіннім подихом і рішуче народжується зима. Це — таке життя. Цих законів не зміниш.

Під наметами бертолетового снігу щось замерзає, а щось живе забирає зі струмків воду й чекає на весну...

„Де ж я? Де я живу? В якім... думала Антоніна.— Ні, я ще під глибоким снігом".

Хтось застукав у двері. Думки розлетілися.

— Хто?

— Це я, дядя...

Скинула защіпку. Дядя жалко подивився, нехотя моргнув на Антонінине ліжко...

— Тоню, чого ти мене не послухаєш? Ти подивися на Жюлі. Вона живе гарно...

З розкритим ротом, з тяжкою незабутньою образою в виразі обличчя, вона наче не вірила. Знала прекрасно, що їй запропонував дядя. Він боявся Зої. Він давно говорив, що. як усі свої, то краще... А Зоя — непевна дівчина.

Антоніна здригнула. Тіло хитнулося від слів, тих слів, що обіцяли надалі життя. Але й справді, в чому секрет людського життя. Це таке питання, що вона не могла розгадати.

Хіба в праці, хіба в тому, що вона після роботи харкає вугляним пилом і ніколи не вимиє начисто рук? Чи може в тому, що десь на проспекті розмовляти про мистецтво або про що інше з будь-яким мужчиною, аби попасти в тон і сказати адресу

пашетної? А потім, за 5 років зів'янути і валятися під тим самим дзиґликом на бульварі, де сиділа колись в котиковім манто... Так, ще невелика офіра зіпсувати своє тіло, але за-для якої мети... За-для того, щоб потім здихати, або зібрати рештки загубленої волі й кинутися під потяг... Але та людина ніколи не кинеться. Вона лише може мріяти про це... Жюлі не думає про другі дні, вона задоволена сьогодні, а завтра... Жюлі байдуже ставиться до того, де треба щось передбачити... Антоніна уявила все це до найменших дрібниць. Вона наче зараз переживала ті часті вечора з грамофоном. Диявольська музика по спіралі пластинки лізе й лізе... Входить якийсь мужчина, гасить світ, і вони, як привиди, пливуть по м'якому килимі. Темно, тіла не видно, не видно й тієї муки... Раптом — бризки світу... Вона злісно скидає зі столу бокал, шматочки скла розбігаються, й перекидає пляшку, заливає муку, що стала кісткою в горлі.

— Дядя стояв у кутку й пильнував за кожною зміною виразу, за кожним рухом прудких очей... Стояв понуро й чекав відповіди.

— Тонічко, так як?

Тепер вона тільки побачила біля себе брите, огидливе лице Сюселіна... Це — дійсність.

— Ніяк.

Широкі губи холодно підтяглися. Він ніяково взяв пальцями підборіддя.

— А ти не будеш каятися?

— Ти-ж мені був майже батьком. Ти хочеш зробити з мене проститутку...

— Дурна... Як-би я тобі не був дядьком, я взяв би з вулиці не одну таку, як ти.

Сердито грюкнув дверима й вийшов. Почувся голос Негодячкиної, вона щось сердито радила.

Ледве встиг вийти дядя, як другі двері відчинилися й ввійшла Жюлі.

На голові сміялися чорні переливи волосся й на плечі спадали буйні циганські локони. Вся зачіска перетяглася золотеньким обручем. Короткі, широкі рукави відхилилися від рук і матова кожа бронзовими виступами мускул підкреслювала кожний жест.

— Тоню, ти серйозно хочеш бути такою, як є. Ти подумай, що далі буде з тобою... Кожного дня будеш ходити таскати вугілля. Повір, мені жалко тебе... Жюлі поправила сукню й задивилася на невеличкий лакірований черевичок.

Антоніна скинула ковдру й хутко почала вдягатися. Жюлі дивувалася.

— Ти не згоджуєшся зі мною?

Сестра не слухала, наділа кожушок і вийшла в крамничку. Якийсь покупець забирав цукру. Вони вийшли вкупі на вулицю.

Він підозріло зиркнув на дівчину й прискорив кроки.

„Він мабуть прийняв мене за жебрачку...“, подумала вона.

Біля будинку стала. Антоніна не знала, куди вона піде... Але залишатися там, у кухні, вона не могла. Ці поради виводили її з себе...

Вулицею плив рев города. На вітринах, в точній симетрії розляглися товари й лихтарі кидали око на десятки афіш, на нові накази, на вивіски. Автомобілі проскакували й мчали в тунелі вулиць, обминали зустрічних трамваїв, візників... Сніг, наче нікуди не спішив, падав на гілки дерева, на брук. Будинки обкутувалися сніжаним шарфом і стояли нерухомо, розкидаючи тисячі вогнів по туманних несмілих сигналах сирен, тінях кроків. На розі, на тім стовпі, де висів лихтар, біла стьожка паперу притягла увагу Антоніни. Вона прочитала об'яву про передплату газет, журналів. В голові залишилася одна думка, яко-мога скоріше взяти посаду. Завтра вона не має роботи й побіжить в редакції. Антоніна знала 4 мови.

— Невже вона там не буде корисна? — питалася сама себе.

Ніхто її не помічав. І вона сама себе наче не бачила...

Почула, як холод заліз під одяг і лоскотав пуховим приторканням невидимої криги.

Повернулася в крамницю. Вічно-незмінний дядя стояв на своєму місці.

— Чого ти вискочила?

— Мені набридають ваші поради...

І зайшла в кімнату. Розкотився морок побитих звуків грамофону.

— А що як би зараз побігти та привести міліціонера... Ох, яка я слаба. Невже моя голова не насміє придумати цього плану? Невже я не розруйную цього гнізда... Я мушу...

По руках пробігали струміння холоду, голова горіла, як головешка, й чад заплутував думки. Відтіля неслися ті ж пісні дикої музики. В кімнаті не вистачало повітря. Легені ширилися. На білках, в очах, павутинками пролазили червоні шовкові ниточки.

— Ні, вони одбрешуться...

І Антоніна залишилася в кімнаті.

* * *

Зранку, на другий день, коли кругленький без маятника годинник сердито плямкнув 11 годин, Антоніна йшла до редакції. Її сестра ще спала.

По сухому морозі, скрипіли, як і сніг, голоси папиросників. Якісь хлоп'ята під сірим гранітом неба, біля мосту, попритулялися до одинокої колони, що стояла на вулиці, й співали пісню. Бризки снігу летіли від кінських копит і падали далеко від саней.

— Як би гарно проїхатися!—подумала Антоніна й ще далі закинула один край кожуха. Назустріч дув сухий гострий вітер.

В цім городі вулиці розходилися промінням від центральної площі Революційних Троянд. На цій площі знаходилася редакція найбільшої газети в

Республіці. Коли проходила на роботу через цю площу, вона бачила широкі з богемського скла вікна редакції. Відтіля завше вискакували газетярі з гаманами, наповненими газетами; спішили кореспонденти з свіжими новинами. Двер ніколи вдень не заспокоювалися, завше хиталися, перебігали за поріг і відскакували в коритар.

Антоніна несміливо відчинила. В коритарі пішла з свічада назустріч їй фігура... Антоніна не впізнала себе: шапка насунута низько на лоб, покривлені чоботи. Вона давно не дивилася в свічадо, а тепер, коли побачила себе — їй не хотілося йти до редакції. У вестибюлі не було нікого. Вона сміливіше підійшла до свічада. Виглянуло гарненьке обличчя з трохи гострим підборіддям.

— Та я не така погана, як здалося!

І хутко побігла по східцях. Асфальт рябів під ногами, як побитий віспою.. Сторож сидів біля вікна.

— Ви!!! Кого вам?

Антоніна злякалася. Її можуть не пустити... Що ж тоді.

— Мені секретаря редакції.

— А я думав об'яви, то нанизу!

Побігла ще скоріше й біля дверей, де висіла мідна дошка з надписом: Секретар редакції, — зупинилася в нерішучості.

Потім постукала. Луна від стуку вдарила в скроні й синенькі жили задьоргалися.

— Ввійдіть!

Стала біля столу. За столом сиділа молода людина, перекидаючи на столі аркуші паперу. Другий машинально, як маріонетка, кинув погляд і сховався в сумежній кімнаті. Антоніна почувала на диво себе прекрасно, мислі сконцентрувалися й посмішка була на очах...

— Я прийшла попрохати у вас посади...

— Що? Я, товаришко, не біржа праці! — з помітною іронією заговорив секретар.

— Ні! Ні! Ви вислухайте. Я знаю чотирі мови.

— Ви знаєте? А французьку і німецьку? Може ви знаєте папуаську? — в цих словах була гостра насмішка.

— Ні, як раз тієї мови не знаю, а французьку і німецьку знаю.

Секретар встав, заходив по кімнаті, він не вірив.

— Так ви маєте освіту?

— Так, середню маю.

— А ви читали нашу об'яву, нам треба двох таких, як ви... От, на біржі як...

— Я на біржі...

— Ми туди повідомляли, нам сказали, що таких немає.

— Так, але я там не говорила, що я знаю ці мови.

— Да? Так? Ну що ж? Здається ваша справа виграна.

— Я не знаю, як вам дякувати... Але кімната...

— Це все буде...

Радість охопила її. Вона й Жюлі сюди пришле. Це таке щастя, про яке вона й не мріяла. Вирвати сестру з того болота, з того запільного шантану...

— Я піду...

— Добре, завтра приходьте, ви покажете ваше знаття.

Не побігла, а злетіла з другого поверху. Але додому не пішла, повернула в західній край города. Вона йшла до того вокзалу, де стільки прийшлося перекидати блискучого антрациту...

Вокзал був на краю міста. Вона йшла знайомими окраїнами, де гранітові велетні лише виднілися за димчатим серпанком. Тут брук випинався своїми горбами з-під снігу, поламані тротуари, на віконницях — вітер, що позривав з петель... А над дорогами довгі дроти телеграфу.

До вокзалу не дійшла. Ніжна втома впала на очі. Антоніна тільки тепер згадала, що вона не обідала. Повернула до їдальні. Їдальня знаходилася в невеликім будинку. Але всередині здавалося, що кімната дуже довга. Стеля низько осіла на стіну й одно вікно покривилося. Чорні, вогкі рямці наче вигнули посклеюване скло.

Заплатила й сіла за стіл. Біля пліти стояли дві баби; одна хутенько бігала й розносила, а друга, насипавши борщу, закладала пальці під хустку й

чухалася й відривала від такої роботи руки, коли їй підставляли порожню миску. За ними повисла на брудній шпагатині ікона...

Антоніна знала цю їдальню давно... В перерві роботи на вокзалі вона з іншими робітниками бігла сюди обідати.

Ці баби давали найдешевші обіди й до них ходили обідати... Обід завше складався з двох — борщ і каша. Це меню не змінялося ніколи.

І не вважаючи на те, що тут була така брудна підлога, що й за день наче не легко було викинути сміття, що баби ходили й подавали обіди в лантухових хвартухах, об які обтирали миски (ложки обтиралися об рушник, що висів на плечі „черпальчихи") — вона підчас обіду була повна.

Антоніна звикла... Спочатку вона не могла обідати, а потім це ввійшло в звичай...

Після обіду Антоніна радісно тримала в руках здачу...

— Ще вистачить на трамвай!

Додому приїхала під вечір. Побігла в кімнату до Жюлі.

— Сестричко, я сьогодні найшла посаду. Чудову посаду.

Жюлі здивувалася. Засмоктала повітря, стуливши рота в трубочку...

— Ти так чимсь збентежена? Але обережніш; ти замажеш мені скатерть! — сказала вона, коли

Антоніна поклала руки на стіл... Антоніна не звернула на це уваги.

— Люба Жюлі... Хочеш кинути своє місце... Вимагають знаття двох мов...

— Що? Тобі не сором? Ти хочеш нашого дядю залишити без хліба? Того дядю, що дав нам освіту. Як ти смієш говорити. Я ніколи не згоджуся, бо без мене все тут пропаде. Ти думаєш: — Зойка чи хто інший дав таку славу, поставив дядю на ноги... Я! Я! А тепер ти пропонуєш мені посаду — служити тим... Здохну, а не буду. Вони мені не дадуть і грошей стільки, скільки треба, щоб гарно одягатися. А потім, — дядя тоді прогорить від податків, і, виходить, на своїй шиї тримати його благовєрную, того Кощея... О, ні, коли ти так думала, то помилилася.

— Як, ти не хочеш?

Антоніна так обурилася, що більше нічого не вимовила. Хотілося вдарити по тим дрібничкам, що стояли на столі, так, щоб посипалися тільки скалки.

— Ти справді не хочеш? Тобі не набридло продаватися...

Жюлі підібрала під себе ноги, підклала під спину оксамитову подушку. Обірвала.

— Геть!! Геть звідціля!!

Антоніна подивилася жалісливо на неї... Вискочила з кімнати. З другої виходила Негодячкина...

— Як ваше здоров'я?

Таким показався єхідним голос, що Антоніна не втерпіла й гостро вилаялася.

Негодячкина не образилася. Від задоволення аж прицмокнула, рот розчепірився й нижчий щелеп заходив; зуби виткнулися, закрили губу жовтими яснами.

— От так благородна... Говорить по-французькому.

Але Антоніна вже не чула. Вона була на вулиці. Бігла, так хутко, як із редакції, в найближчий район міліції.

ЗЕМЛЯ

Тиша. Буденний сірий вокзал. Понівечені вікна та каштанові покусані двері. Навколо зморщені кущі жовтої акації. Біля буфера, що висить замість дзвінка, похмурий сонний дядько. У відчиненім вікні вокзалу довговолоса голова телеграфіста. Осторонь, далі до семафору на степ, самотня будка, що видає старовинною каплицею. І над усім цим байдуже небо з вечірнім пругом та серед повітря золотий пил комарів.

Одним словом, це була одна з тих станцій, що спить усе життя і незадоволено бубонить буфером, почувши з депеші про потяг. Тут я встав з пасажирського потягу, щоб не опинитися в руках меткого контролера. Їхав, звичайно, з копійками, з полотняною торбою, де лежали крихти хліба. Насамперед я звернувся до сторожа, чи не знає він, де тут можна попоїсти. Дядько мляво прокинувся, вийняв з кешені люльку, насипав махри, і навіть не подивився на мій бік. Довелося вирішити, що йому позакладало, й підійти до телеграфіста. Цей, поставився уважніше, хоч на запитання й не відповів

але зате почав докладно розпитувати, чого я тут устав та куди їду, хто я такий... І, кінець-кінцем, скінчив свою думку про їжу так:

— Не скажу. Бачте, чужому чоловікові... виду вашого я не бачив, а агентові хтось гавкне, то...

В цей час у кімнату ввійшов товстенький низенький чоловік, в окулярах, ниткою звязаних на переніссі, з мідними брелками на животі, у вичищених ботинках — взагалі, начальник станції.

— Що? Хто? — коротко, басом запитав він.

— Та це я! — я дужче зліг на підлуток, щоб мене гаразд було видно. Моя загоріла кострубата голова, помнята сорочка, розстебнутий комір одігнали начальникові очі кудись на муху, що жалісливо скрипіла над чорнильницею. Через кілька хвилин начальник, перебираючи брелки на ланцюжкові, звернувся до мене.

— А чого ви на станції?

— Та якщо можна, то переночую: мені — 60 верстов додому.

— Ночувати? На станції? Тепер? Та хто ви? — Підчас вимову цих слів увесь спокій утік, обличчя зблідилося, а голос начальників став тонкий і раз-у-раз обривався. А згодом рясні брови збіглися немов змовляючись, начальник вирішив негайно покликати агента ДПУ, що якось опинився на станції.

„Звіряти документи", промайнуло в голові, „а чи в мене з ними все гаразд?" Я обмірковував і пе-

релічував, що можу показати, як треба буде. А що питатимуться документів, а не чогось іншого, так цього певний я був так, як і того, як проїхав 100 верстов без квитка.

Час був такий, що без документу жити було не можна, та ще до цього на моє нещастя босяки напередодні когось ограбували тут на пероні серед білого дня. Я вийняв мою засмальцьовану студентську книжку, що була прострочена рівно на 3 місяці, розгорнув і побачив товаришів профквиток, що брав його на знижку в кооператив чи що (звичайно, я забув його віддати). Можна було під кущі до шкаралуп закинути студентську книжку якби не цікаві очі телеграфіста та не його руки, що вже простяглися за паперами.

— Партєйний!—промовив телеграфіст з великою пошаною, тримаючи в руках профквиток. Він уже хотів мені його повернути, але за дверима почулося солідне дзенькання острогів і задоволений кашель.

— Ось, ось, оце.— він! — запобігливо до агента, і разом гордовито до мене, пробасив начальник станції.

Агент був молодий, рудий, і з ластовинням, і з закуреним носом. Під лівим оком сиділа бородавка. А взагалі обличчя було симпатичне.

— Дай сюди!— тихо й повільно наказав телеграфісту агент.

Я стояв мовчки, сподіваючися, що йому ліньки буде глянути на студквиток. Проте, настрій змінявся,

як і краєвид: хмурів, чорнів, кожна тінь від руки агента падала страхіттям далеко за перон. На дворі холоднішало, свіжим повітрям падала роса. Вгорі мовчазні і сині виринали перші зірки. Телеграфіст засвітив лямпу, обережно надіваючи скло і проганяючи легеньких жовтих метеликів. Начальник сів на стілець, спочатку підмостивши хустку, потім зухвально дивився на мене, інколи зиркаючи на агента, що схилився над столом.

— Ви, товаришу, не сердьтеся на нас. Наше життя — документ: єсть оний — живи, нєсть — одвічай! — філософські промовляв начальник, ховаючи слова в розкішні вуси.

— А ну, супчик, ідіть сюди, — перебив агент.

Я слухняно повернувся, щоб ввійти в двері, але агент наказав мені лізти просто в вікно, бо втекти, мовляв, недовго. Гострі очі агентові дивилися кудись насторонь, але почувалося, що це робиться для того, щоб потім раптом глянути в вічі.

— Ага, так це твої бумаги! Чого ж вони не однакові?

— Та бачте... — я почав плутано доводити те, що я звичайнісінький собі студент і більш нічого.

— Дак, дак — вистукував під акомпанімент телеграфу начальник. — Видно! Один розстебнутий комір чого стоїть, а очі, у-у.

— Учотна карточка є? — сміливо глянувши на мене спитав агент.

— Та бачте... — Але на цей раз не слухали; звичайними словами, що скрізь лунають по нашій розлогій країні, наказано було піднести руки вгору. Це виконано було за кілька ментів. З моїх кешень посипався порох і потертий черствий хліб. Не було знайдено нічого протизаконного. Начальник бігав навколо мене і, нарешті, спинився, обшукуючи кешеню в сорочці. Але й там нічого не було.

— Що з ним робити? — промовив сам собі під ніс агент.

— Одправить на Водяну, — щиро порадив начальник.

І в моїй перспективі стала подорож до резиденції агента: кілька день буде загаяно до з'ясовання справи, за той час десятина батькового хліба осиплеться, бо її ніхто не скосить.

— Пустіть мене додому — попрохав я щиро, з благанням.

— Сиди мовчки. Що ж його робити з ним? — добавив про мене агент.

— А-я-яй, не знаєте що. Просто депешою пошліть, нехай дрезиною пошлють трьох охоронників і заберуть. Залишати тут отакого громилу не можна, ніяк не можна, — радив начальник. — Його поки-що можна заперти так, що не втече.

Ми вийшли з кімнати. Опинилися в якімсь темнім коридорчику, де дуже вдарив у ніс неприємний запах. Як ми зібралися на другий поверх, мої

проводарі одчинили маленькі двері. Побажали ввічливо на добраніч і сміючись сховалися за дверима. За ними лише цокнув замок.

Це була маленька кімната із заґратованим вікном, без шибок, що крізь нього падало місячне світло. Тут, напевно, раніше складалося різні станційні папери, бо й досі на долівці валялися білі шматки. На стіні понаписувано було різних афоризмів надзвичайно багато, але вони, на мою думку, ніякої вартости не мали. Думка про те, що депешу одправлено, не кидала мене. Я навіть уявляв її зміст, де обов'язково мусить бути написано про бандита, про надзвичайно сильний конвой і хуткість дрезини.

Виходило так: до Водяної 6 верстов, значить, охоронники, поки зберуться, то за годину певно будуть тут, а я, якщо втечу, то через годину можу спокійно спати в ліску, що був на три версти від Водяної і стояв недалеко лінії. Цим ліском проходила дорога додому. Але як втекти. Мій мозок напружувався до найвищої міри, кров в скронях швидко стукала й плани в голові повставали один від одного неможливіші. Я пригадував, як у таких випадках робили різні герої. Але в мене, в кешені, не було тих промінів, що спалювали залізо, на жаль, не було також і сили Самсона, хоч і патли були чималі. Єдине, що мав, це — звичайний ніж із одверткою, пробцером і виделкою. Я завжди його

носив у кепці, спеціяльнім капшуку, що був пришитий до підкладки. І от, з цим ножем я взявся за роботу. Двері було замкнено на замок: в цьому я впевнився. При місяці замигтіла ручка, я намацав те місце рукою, де пригвинчено її було до дверей, потім почав одверткою одкручувати раз-у-раз прислухаючися, чи бува не йде хто. Було тихо і лише повільний, ледве чутний, писк ґвинтика лунав у порожній кімнаті; іноді моя одвертка сковзалася, тоді я боязко присідав і прихилявся до дверей. Ніхто не йшов. У кімнаті почав вечірню пісню цвіркун. Робота навдивовижу йшла хутко. Вже один ґвинтик лежав у кешені, а через якийсь час і інші три цокотіли при кожнім моїм рухові. Я метко зняв ручку, обережно поклавши її додолу. Тепер треба було вирізати замок. Я гострив ножика об цемент на луткові доти, аж поки лезо не зніймало на руці волосся. Потім почав різати двері.

Серце хотіло від мене втікти так, як і я з цієї кімнати. Руки стали холодні, як залізо. Скіпочки поволі падали додолу сухими голками сосни. Руки працювали хутко. Незабаром, останній шар дерева було знято і мій ножик торкнувся до замка і тужливо задзвенів. Тепер залишалося лише тихо, не стукаючи, зняти замок. Я його вийняв і наспіх чоркнув олівцем на папері, що лежав долі, коротенького листа до агента:

„Товаришу — я не бандит".

Потім, глянувши востаннє весело на кімнату, де безперестанно сюрчав цвіркун, навшпиньках вийшов за двері. Крізь розбите вікно коротенького коридорчика вдарило степовим духом, мінливим світлом зірок і далеким свистом паровозу, що йшов на Водяну. Я зійшов тихенько по східцях і задніми дверима вийшов з вокзалу.

Тихий, тихий степ. На місячних промінняx виблискує жовтий стиглий хліб, перетінюється в легеньких віяннях вітру, немов величезний важкий птах, що ніяк не здійметься з місця, а лише тріпоче крилами. Дорога губиться, одходить од залізниці, залишаючи позаду на сході довгі ряди струнких стовпів і жовті кліпливі оченята станції. Спереду бованіє ліс, як сонний допотопний звір. Я іду швидко, бо так легко ступаю, немов би тепер взяв силу рухатися. Легені широко й високо зітхають. З уст самовільно зривається тиха якась печальна пісня. Дорога йде яром і мене, напевне, вже не видно зі станції. Ось вже зараз ліс, долітає його безперестанний шелест. Відкілясь збоку війнуло вогким запахом мочених конопель і наблизився одноманітний крик жаб. Нарешті, крізь дерево засріблiла річка, потягаючись у-вісні.

Я опинився на прогалині, що заходила вглиб лісу. Спереду мерехтіла вода та шумів очерет, як шумиха. Ззаду стояв ліс, що немов би-то перегортав сторінки не знать, де схованої книги. Голова

моя очманіла, очі мимохіть сплющувалися. Я почав шукати місце, де б можна було заснути. Довелося йти назад, бо біля берега було вогко. Випадково, біля прогалини, я натрапив на закинутий курінь. Запалив сірника: жовтеньке світло захиталося й блідо затопило великою жовтою плямою стару солому стріхи на курені і зігнало полохливого кажана. В курені було сухо й затішніше, ніж надворі. Я притяг з берега кілька снопів сухих конопель і постелився долі. Ліг. Разом зі мною напружено дрімав ліс. Крізь дірку в курені виднілося заніміле листя. Я залишився сам зі своїми думками і напружено прислухався до шелесту листя, до тріску падалішнього гілля, що раз-у-раз сипалося на землю. Інколи шелест нагадував собою далеку людську ходу, а хруст гілля — луну якоїсь ворожої й настирливої розмови. Часто в цей хаотичний шум вплітався змучений голос лісної птиці або повільне лопотіння її крил. Тіло тяжко стисло почуття самотности, свідомість того, що ніде немає жадної душі. Здавалось, що мертві тіні враз заворушаться й побіжать на мене.

Я почував терпкий холод.

Даремно заплющував очі, даремно лічив доти, аж поки в моїй голові не переплутувалися всі числа в чудернацькі дивні істоти,— заснути я не міг. Хвилювало щось зовні, дарма що це ніяк не приставало моїй вдачі, серце повільно й глухо стукало. Хотілося

кудись тікати. Але я щоразу себе заспокоював і щільніше закутувався журкою.

Я вистромив голову в дірку. Було надзвичайно темно і вогко: збиралося на дощ і вже інколи падали важкі рідкі краплі, що чудно якось шуміли по листі. Десь далеко гуркотів грім і інколи били світлом серед знеможеної темряви зірниці. Подекуди несподівано пробігав вітрець, шелестів по очереті над річкою і йшов далеко в чорну смугу. Не чулося нічого: і я знову уперто хотів заснути. Але сон не йшов на думку. Я почав думати про агента, про батька, про те, що треба завтра вдосвіта попростувати додому. І раптом пролунав неймовірно розпачливий крик:

— Рятуйте! Рятуйте!

Я затремтів. Кричало десь недалеко біля річки. Навіть крик чувся невиразно, не можна було взнати, відкіля він вискочив. Після нього затопила скрізь усе чутлива натягнута тиша з неможливо дратовливим запахом річки і сонним диханням ночі. Я занімів і хотів засвітити своїми очима ніч і витягти вухами всі згуки. Мої груди хотіли набрати цього повітря до краю.

Десь далеко розкотився грім. Я мимохіть виліз хутко крізь дірку і заліз у кущі ліщини, що оросили мене дощовими краплями. Здрог ударив гірше, ніж вагою, моє тіло. Знов кричав той самий. Крик нісся, як дивовижний гарпун, пробив мене й немов

би підняв на повітря. Мені здавалося, що постать людини біжить за тим гарпуном, підбігає до мене із сильно нагнутою наперед головою і розтуленим для крику ротом. Крик безперестанно бився, як крила підстреленого птаху. Він розкочувався щодалі, що-дужче, як повінь. Він згучав надірвано з тягучим нелюдським болем.

Волохаті гілки дерев з довгими руками, ударили мене мокрим листям, як я ворухнувся і просунув наперед голову.

Знову зрадлива тиша. Я знав, що ще один такий згук і я не витримаю: або впаду на росяну землю, щоб змити тугу, або втечу від цього згуку, що ставав замість повітря, і вбирався в легені, не даючи чим дихати.

Нарешті, я почав заспокоюватися. Я навіть підніс до чола руку і витер з лоба холодні росинки.

— Рятуйте!

Я рванувся з місця, не здолавши далі боротися з тим згуком і скільки сили тікав. Я кілька разів падав, знову вставав. На взліссі майже зомлілий побачив коня, що випадково там пасся спутаний. Я скинув путо, прудко скочив на коня і скільки сили гонив його. Мені байдуже було чий був-то кінь, мені байдуже було, куди він ніссся. Я пригинався, низько обійнявши шию руками. Я вже не гонив його: він плинув сам по студеному повітрі, одбігаючи далі й далі од крику.

Коли заморений кінь пішов дрібніше, не чулося нічого. Я оглянувся. Ліс упав у темряву ночі і залишився позаду. Я ще раз погладив коня, стьобнув путом, прихилився, вільно пустивши мотузяний повід. Я не знав, куди їду, навіть ні разу не питав себе, твердого ґрунту держався сам кінь. Раптом він підсковзнувся ледве не впав і, сідаючи на задні ноги, спустився з косогору цокнувши підковою об залізо.

— Хто там? — несподівано спитав хтось з лівого боку.

Я повернув голову. З бугра почувся шум телеграфних стовпів, що ліниво одгукнулися. А з лівого боку, недалеко, блимали, як лампадки, вогоньки у двох вікнах.

— Хто там? Повертай сюди! — повторив той самий голос.

Я обережно повернув на голос коня:

— Стій! Чого чорти розносили по лінії?

— Темрява. Не міг. Що це станція чи що?

— А ти й не знаєш. Еге, еге. Так злазь із шкапини та йди лишень сюди.

Я скочив і пішов слідом за бородатим дядьком із рушницею. Підійшли до перону. Це була Водяна. Я впізнав її по пузатій водокачці, що кволо обливалася густим, як олія, світлом.

— Дядьку, дядьку, де старший? Треба їхати.

Охоронник сердито плюнув, махнув рукою, кидаючи на перон довгу тінь.

— До старшого? Чого захотів? Він не той біс, що вночі не дає добрим людям спокою. А гарна конячка. Иш-ш. . .— закінчив бородатий, похлопуючи долонею коня.

— Я піду сам.

— Гляди, бува.

— А-а-а.

Я сіпнувся, скинув охоронникову руку, і мерщій скочив у вокзал, грюкнувши дверима. Навмання розчинив двері, одні, потім другі, хутко пробігаючи кімнати. Нарешті, спинився: переді мною стояв жовтий чотирьохкутник дверей. Видно було зарізаний старий столик, з телефоном на стіні над ним, висячу жерстяну лямпу. Я хутко навшпиньках увійшов. На лаві, біля столику, лежав, напевне, агент ДПУ. А на долівці, в кутку, валялися патрони, онучі, і спав ще один чоловік. В кутку стояли ґвинтовки. Пахло махоркою, чулося спокійне дихання сонних людей. Я торкнув агента за плече. Він не прокинувся. Я сіпнув дужче, потім труснув так, що лава заскрипіла.

— Який чорт?— незадоволено пробурмотів сонний агент і повернув до мене своє обличчя.

— Це я!— Так! Я мав право так сказати, бо це був той самий чоловік, що з ним довелося познайомитися на злощасній станції. Так це був він. Його ластовиння ще спало, але очі сторожко, гостро дивилися на мене. Він поводився дуже спокійно. Взір його втопився в мене, але він незабаром убив свою за-

цікавленість, що її викликав мій ще й досі незвичайний вигляд.

— Що, спіймали, голубчику? Ні? Не тікатимеш удруге?

— Товаришу, — прошепотів я, — там вбивство. Недалеко, я приїхав, я там ночував.

Агент напевне зацікавився моїм поквапливим бігом слів та розгубленими рухами, що властиві злякяній людині. Офіційний тон зник. Я говорив щиро, схопивши волосату руку субесідника, щоразу сіпав її, тягнув до себе. Ніколи не можна було б подумати, що я говорив з тією людиною, що кілька годин тому мене заарештувала. Агент напружено слухав, інколи моргав широко бровами. Бородавка під лівим оком одійшла кудись на низ і загубилася. Проте він одчинив двері суміжної кімнати.

— Нас сплоха не обманеш. І запер мене на замок.

— Я покірливо стояв біля щойно закритих дверей, агент ходив за стіною довго, уперто, з кутка в куток, кроки віддалялися й наближалися по діягоналі. Але він знову підійшов до дверей. Одімкнув. Коротко зірзалося рішуче: „Їдемо".

Він поправив пояс, обдивився револьвер, і ще спитав: „Чи не далеко це, чи не пізно буде". На цих словах увійшов бородатий і здивовано стояв біля столу. Він не тямив, що говорити, ніяково звернувся до мене на „ви".

— Я прив'язав коня і оце тільки й найшов вас.

— Ніколи, ніколи — перебив агент. — Буди Гната. Збираймося. Їдемо. Ти вже змінився?

— Вже. То я вертався в контору і їх стрів.

Сонний Гнат хутко встав на ноги і вискочив з бородатим сідлати коні. Ми з агентом вийшли на перон. Покрапував холодними, великими, як горох, краплями рідкий дощ. Десь на стороні проходила гроза і заглушено лунали розкати грому.

Як вивели коней, всі мерщій повсідалися. Я їхав на моїй щупленькій, але беручкій конячці. Їхали швидко. Згуки від копит лунали тихо й мняко в пар ій і намоченій землі. А од'їхавши трохи од станції, пустили коней так, що повітря проходило й шуміло, як потяг.

Вже недалеко лісу небо вигодинилося: важка грозова хмара впала за обрій. Місяць висів блідий, як і лямпа біля водокачки, а зірки мерехтіли, як чудні прекрасні, іскристі бльостки небесного поясу, що стягав землю.

Непомітно розвиднялося.

— Ш-ш. Стійте! — наказав агент, коли я йому сказав, що ми недалеко від річки. Злазьте з коней. Гнате, ти будеш тут біля коней. Ну, рушаймо.

Пішли дуже обережно, ховаючись за деревом, бо тепер стало видніше і рідке світло місяця лилося на нас. Було тихо. Я знову злякався своєї гарячковости. Треба було взнати, що то був за крик, а тоді

вже й лякати людей. Я зовсім охолонув і цілком звільнився від гнітючого враження. Агент не обзивався ані словом до мене.

Ми йшли до куріня. Раптом усі стали, прислухалися, передчуваючи щось і разом здрігнули. На цей раз почувся тихий знесилений голос, що йшов не з роту, а скоріше через ніс Бородатий, що йшов попереду, повернувся до мене, зціпив зуби, високо одкинув брови, застиг, як напруженість, — руки холодно тримали рушницю.

— Ш-ш, — нишком проказав агент, щоб розбити ніяковість. — Ідемо праворуч до берега.

— Ото, — знову знітився бородатий, коли вдруге прошепотів голос вже ближче.

— Стій, — тихо вимовили всі разом. Крім того голосу почувся інший грубий, глузливий сміх. Регіт божевільного, що одного разу мені доводилося чути не уразив тоді так, як цей сміх. За ним ледве можна було розібрати кепські слова:

— Земля і воля? Наївся землі? Братимеш?

— Ми хутчіше підійшли й стали за дубом. Я побачив перший дві постаті, що стояли близько одна біля одної. Біля їхніх ніг, на землі, що вже затягалася молочною парою туману, лежало щось чорне й довге. Я показав рукою агенту.

— Вдруге не схоче, — промовив той, що стояв ліворуч. Потім, підійнявши ногу, він із силою ударив у чорну довгу пляму, що лежала на землі. — Кон-

чився вже, мовчить. Ми з бородатим хотіли вискочити з-за дерева, але нас затримав агент.

Люди, що скидалися дужче на звірів, скинувши ґвинтовки на плече, понесли забитого до річки. Ми вискочили з-за берега. Бородатий хутко випередив мене. Мені здалось, що в його очах прогриміли блискавиці. Він так несподівано підбіг, що його дядьки не побачили, і також несподівано вдарив переднього прикладом під коліно. Той упав. Забитий, випрямив з рук, а на нього звалився задній дядько, що перечипився. Бородатий олютів. Він бив прикладом то переднього, то заднього, не даючи змоги встати. Агент з револьвером в руці сердито крикнув на бородатого, щоб не смів бити. Охоронник ніяково кашлянув. Я підняв ґвинтовки, що поодлітали од ремінців підчас ударів важким прикладом бородатого. Далі трохи незвичайно зібгавшись, одкинувши ліву руку просто назад, а праву підібравши під себе, лежав забитий. Обличчя почорніло від крови, відтінялося синіми лініями від млосного передранкового світу. До чорної закривавленої бороди поприлипала земля й рот неймовірно розчепірений був увесь набитий нею. Вся одежа була пошматована, рукави пообдирані і на голому тілі круглими шрамами вдавилися синяки. Край лоба забризкався мозком, що від нього позлипалося й волосся.

Поволі дядьки випростались. Нижчий, з птичачим профілем і з круглими очима жайворонка, кілька

разів ніяково шморгнув носом. Вищий зле витер рукавом кров на скроні з невисловленою зненавистю глядів на бородатого. Охоронник, що досі був, як тінь, тепер високо висунувши голову з-під коміра й підібравши глибоко рота, промовив, глянувши на трупа:

— Наточили таки зуби.

Агент нахилився й протяг руки до рота забитого. Він узяв відтіля в жменю землі, знервовано сіпнувши, кинув в обличчя хижим дядькам:

— Земля й воля? Сволоч!

Нижчий ввесь час бігав своїми круглими очима по нас. І коли агент підніс вище револьвер, він упав навколюшки, як раб, оббризкавши всіх нас огидою.

— Помилуйте! — розпачливо і без тіни облуди крикнув він.

— Я вас не судитиму й не милуватиму.

— Та на їх і суду не треба. Їх мало і вбити за Андрія,—сердито протяг бородатий.

— А ви знаєте покійного? — запитав я.

— Та він головою був, землю ділив, — неохоче суворо відповів бородатий.

Ліс стояв мовчазний і дерево ховалось одне за одне, як злочинці.

ЗМІСТ

Стор.

Вовчі Байраки 3

На станції 23

Темрява 39

Паштетня 53

Земля 77

ЮРИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО НКЮ УСРР

Харків, вул. Артема, 31

КРИМІНАЛЬНА БЕЛЕТРИСТИКА:

И. Брауде — В уголовном суде. Стор. 248.
Ціна 1 крб. 50 коп.

Ю. Смолич — Мова мовчання. Стор. 32.
Ціна 20 коп.

Ю. Шовкопляс — Пробудження вночі. Стор. 80.
Ціна 50 коп.

А. Утевський — Чорна вода. Стор. 144.
Ціна 75 коп.

О. Слісаренко — Присуд. Стор. 160.
Ціна 1 крб.

В. Вражливий — Вовчі байраки. Стор. 96.
Ціна 60 коп.

В. Юрезанський — Темна любов (друкується).

Вимагайте каталога — висилаються даремно.

Ціна 60 коп.

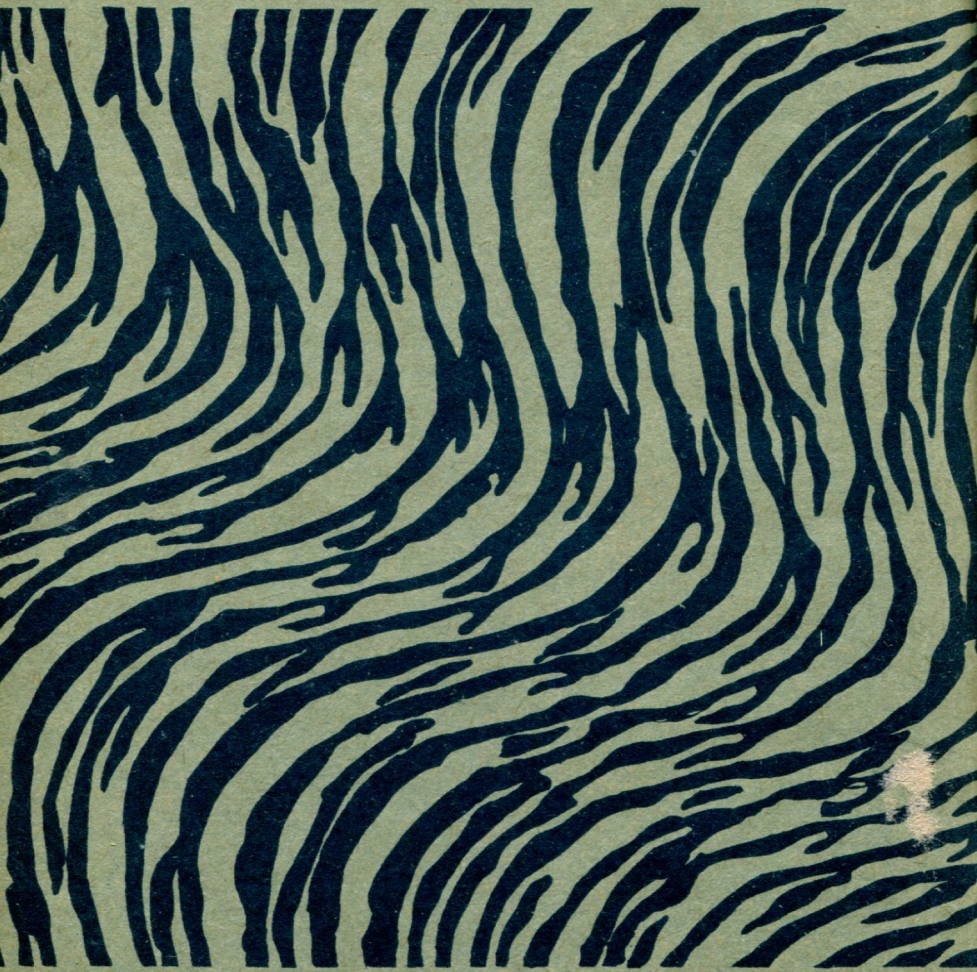

РИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНІ